

CİLT 1

GÜZ 1414/1993

SAYI 1

İSLÂMÎ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

inkılāb

Amerika ve Kanada'da 1970'lerden Sonra Yapılan İslâmî Araştırmalardaki Eğilimler *

Kadınlar, Afro-Amerikalılar ve Yahudilerle ilgili yapılan araştırmalar gibi İslâmî araştırmalar da, bilimsel bir gelenek ya da disiplin yaklaşımıyla değil, işlenen konulara göre tanımlanmaktadır. Ancak, diğer araştırma alanlarının çoğunun aksine, Amerika ve Kanada'da çok az sayıda İslâmî araştırmalar bölümü bulunmaktadır.¹ İslâmî araştırma kürsülerinin çoğu, dinî araştırma bölümlerinin ve alan araştırması merkezlerinin bünyesinde yer almaktadır. Buralarda genellikle, eğitiminde İslâm dini temel bir yer işgal etmeyen hocalar görev yapmaktadır. İslâm ile ilgili araştırmaların sadece Orta Doğu bölgesi araştırma programları içinde yer aldığı sonucuna varmak çok yanıltıcıdır. Çünkü şu nazik dönemlerde, Asya'nın diğer bölgelerinde² Müslümanlar, genelde Müslüman azınlıklar özelde

* "Trends in Islamic Studies in the United States and Canada since the 1970s," *AJISS*, Vol. 10, No. 1 (Spring 93), ss. 96-118.

- (1) Kanada'da: Mc Gill Üniversitesi İslâmî Araştırmalar Enstitüsü ve Toronto Üniversitesi İslâmî Araştırmalar Bölümü. Yakın Doğu Araştırmalarının bir yan alanı olmasının ötesinde, bu alanda doktora derecesi verilmesi, İslâmî araştırmalar programları alanın genişliği üzerine bir fikir verir. Burada Los Angeles California Üniversitesi'ni de zikredebiliriz.
- (2) Güney ve Güneydoğu Asya'daki Müslümanlar üzerine yapılan İslâmî araştırmaların artması, son zamanlarda yapılan araştırmaların vazgeçilmez bir özelliği haline gelmektedir. Francis Robinson'un kitabı *Atlas of Islamic World Since 1500* (New York: Racts on File, 1982), John Voll'un kitabı, *Islam: Continuity and Change in the Modern World* (Boulder, CO: Westview, 1982) ve Frederick M. Denny'nin ders kitabı, *An Introduction to Islam* (New York; Macmillan 1985) örnek verilebilir. Mark Woodward'ın *Islam in Java: Normative Piety and Mysticism in the Sultanate of Yogyakarta* (Tucson: University of Arizona, 1989) kitabı ise, Güneydoğu Asya'nın -İslâm odaklı- bir dinler tarihi araştırmasıdır.

Kuzey Amerika'daki Müslümanlarla ilgili ilmi çalışmalar hızlı bir gelişme eğilimindedir.³

Yapılan bu İslâmî araştırmaların çoğu, bilimsel gelenek açısından, alan araştırmacıları ve din tarihçilerinin karşılaştığı zorluklarla karşılaşmaktadır. Alan araştırmaları ve din araştırmaları, bazı yönlerden benzer problemlerle yüzyüzedir. Meselâ, her ikisinde de eklektik teorik eğilimlere rastlanmaktadır. Bu da, yeni metodolojilerin suni ya da "yanlı" bir şekilde uygulanmasına veya çeşitli sentezlere yol açmaktadır. Her ikisi de bazı ortak tehlikeleri barındırmaktadır: Verilerin toplanması ve değerlendirilmesi yapılırken, teorik meselelerin yanlış tesbit edilmesi; etnosentrizm problemleri; inceleyenle incelenen arasında tecrübe ve algılama farklılığından kaynaklanan boşluğu doldurma gerekliliği; teori ve disiplin eğitime ek olarak dil ve kültür yönünden çok iyi bir hazırlık yapılması.

Sınırları çok geniş çizilmiş olan İslâmî araştırmalar alanında çalışan bilim adamlarının en az beş ayrı akademik etiket taşıdığı gerçeği durumu daha da karmaşıktırıyor. Bunlar, alan araştırması programları, dinî araştırmaların lisans üstü programlar, herhangi bir sosyal bölüm, beşerî bilimler ve hatta bir Batılı akademi kuruluşunda görülen eğitimin ardından gelen geleneksel İslâmî eğitim. Bu alanlardan birine mensup olan bilim adamları, İslâm dinî geleneği ile ilgili yaptıkları araştırmalarda kendi alanlarına ya çok fazla yer ayırıyorlar, ya da çok az.

Araştırmaların kurumsallaşması açısından, bir İslâmologun günümüz akademi çevresinde uygulama imkânı bulunan ikinci bir alan ya da bir disiplin eğitimi görmesi gerekmektedir. Bu da öncelikle dinî araştırmalar, dil ve edebiyat ya da tarih alanlarında olmalıdır. Sadece İslâm dinî geleneği üzerine bilimsel araştırmalar yapan hiçbir müessese bulunmamaktadır. Bazı profesyonel kuruluşlarda İslâmî konularda paneller düzenlense de, İslâm ile bir din olarak ilgilenen bilim adamları için en uygun ortam, Amerikan Din Akademisi bünyesinde yeniden açılan İslâmî İlimler bölümüdür. Her sene bahar mevsiminde Villanova Üniversitesi-

(3) Örnekler, Earle H. Waugh, Regula B. Qureshi ve Baha Abu-Laban'ın editörlüğünü yaptığı *The Muslim Community in the North America* (Edmonton: University of Alberta, 1983); Earle H. Waugh (ed.) *Muslim Families in North America* (Edmonton: University of Alberta, 1991) ve Yvonne Y. Haddad'ın Kuzey Amerika'daki müslümanlarla ilgili yaptığı araştırmalar, *Muslim Values in North America* (New York: Oxford, 1987) ve *Muslims of America* (New York: Oxford, 1991). Bibliyografyalar için, bkz Yvonne Y. Hadda, "Amerika'da Müslümanlar: Seçme Bir Bibliyografya" *Muslim World* 76 (2 Nisan 1986): 93-122 ve yeni basılan iki eseri. Kuzey Amerika'daki Müslüman topluluklar akademik çevrelerle sıkı ilişki kurmaktadır. Meselâ, eğitimini dışarda görmüş bazı yerel imamlar, Kuzey Amerika'daki üniversitelerdeki İslâmî araştırmalar bölümlerinde akademik derece veren programlara devam ederek mezun olmaktadır.

si'nde toplantılar düzenleyen Orta Doğu ve Güney Asya Müslüman Toplulukları Araştırma Kurumu ve İslâmî düşüncenin beşerî ve sosyal bilimlerle ilişkisi üzerinde yoğunlaşan Müslüman Sosyal Bilimciler Derneği daha geniş bir alanla ilgilenmektedir.

Uzun bir zamandan beri dinî araştırmalar arasında İslâm, hem bir bilimsel araştırma konusu olarak, hem de akademik kadro tahsisi yönünden ihmal edilmiştir. Son zamanlarda durum biraz iyileşmişse de, beşerî bilimlerdeki genel durgunluk diğer dinlerin araştırmacıları gibi İslâmologlara tahsis edilecek kadro sayısını da sınırlamıştır. Yalnız şu var ki, İslâm'a genelde büyük bir ilgi duyulması ve uzun zamandan beri dinî araştırmalar bölümlerinde İslâm'ın ihmal edilmesi, yeni İslâmologları açılacak kadrolar hususunda ümitlendirmiştir. İslâm dini araştırmacılarının akademik kariyer yönünden durumu, meselâ İslâm tarihi ya da Hinduizm araştırmacılarının durumundan daha iyi olmakla birlikte, durum yine de beklendiği gibi değildir.

İslâmî araştırmalar ile genel dinler tarihi arasında hem kurumsal, hem de teorik entegrasyonun sağlanabilmiş olması, son on yılda gerçekleşen olumlu bir gelişmedir. 1960'larda basılan bir makalesinde Charles J. Adams şöyle diyor: "İslâmologların ve din tarihçilerinin çalışmaları arasında dolaysız ve verimli bir ilişki bulmak zordur."⁴ Fakat 1980'lerin başında bir din tarihçisi, dinî araştırmalar alanında güçlü bir geçmişi olup da, İslâmî ilimler konusunda eğitim görmüş bilim adamlarının sayısının gittikçe arttığını ifade etmektedir.⁵ Bu araştırmacıların eserleri de, sözkonusu alanlar arasında yukarıda bahsedilen türden karşılıklı ve verimli bir diyalogun bulunduğunu göstermektedir. Ek olarak, Amerikan Din Akademisi'nin İslamologları desteklemesi ve teşvik etmesi, dinî araştırmalar bünyesinde İslâmî Araştırmalar adına yeni bir dönemin başlayacağını göstermektedir.

Adams'ın 1970'lerin ortalarında yazdığı kapsamlı makalelerden sonra yayın-

-
- (4) Charles J. Adams, "Dinler Tarihi ve İslâm Araştırmaları" *The History of Religions: Essays on Problem of Understanding* (Dinler Tarihi: Anlama Problemi Üzerine Makaleler), Ed. Joseph M. Kitagawa ile Mircea Eliade ve Charles H. Long (Chicago and London: University of Chicago Press, 1967) ss. 177-93. R.C. Martin'in *Approaches to Islam in Religious Studies* (Dinî Araştırmalarda İslâm'a Yaklaşımlar) (Tempe: University of Arizona, 1985)
- (5) Frank Reynolds, "Dinler Tarihi: Durum ve Görünüş" *Bulletin for the Council of the Study of Religion* (Din Araştırması Konseyi Bülteni) (December 1982): 131-3. İslamologlar, Arthur W. Shippee'nin *Humanities Magazine*'de "Din tarihçilerinin çalışmaları, İslami araştırmalara çok az yarar sağlamıştır", şeklindeki ifadesine rastlayınca şaşkınlılar (May/June 1990) s. 30. Shippee'nin "İslâm tecrit olmuş bir kum adasında doğdu ve tarihin ışığında olgunlaştı" ifadesini istisna edersek, şu sözleri söylediğini görürüz, "İslâm araştırmaları din tarihçilerini kendi kategorilerini tekrar gözden geçirmeye zorlayacaktır."

lanan konuyla ilgili eserler incelendiğinde en çok dikkatleri çeken husus, metodolojilere ve onların uygulamalarına duyulan ilginin artmasının bir sonucu olarak yerli tasniflere ve kavramlara karşı daha duyarlı olunmasıdır.⁶ Hem alan araştırmaları hem de dinî araştırmalar bünyesinde devam eden yöntem tartışmaları bu duyarlılığın oluşmasına önemli katkılar sağlamıştır. İslâmologlar artık bu fikrî derinliği ve metodolojik inceliği yansıtan ilmî araştırmalar yapmaktadır. Dinî araştırmalar açısından gerçekleştirilen çalışmaların bir özetini, Martin'in (Ed.) *Approaches to Islam in Religious Studies* (1985) (Dinî Araştırmalarda İslam'a Yaklaşımlar) adlı, makalelerin derlenmesiyle oluşturulan eserde bulmak mümkündür. Her iki alanda da yöntem konusunda kaydedilen gelişmeleri gözleyebilmek için okuyucuya "Dinler Tarihi Araştırmaları İçinde İslâmî Araştırmalar" başlığını taşıyan giriş bölümü tavsiye olunur.

Yeni eserler göstermektedir ki, yapılan tanımlamalara ve kavramlara daha fazla dikkat edildiğinden dolayı, İslâm'ın araştırmacılar tarafından algılanışı her geçen gün değişmektedir. Wilfred Cantwell Smith, dinî tarih dışı özcü bir yaklaşımla anlaşılmasının yol açtığı tahrifleri uzun zamandan beri sürekli ifade ederek, terminolojiye karşı hassasiyetin artmasına büyük bir katkıda bulunmuştur.⁷ Dinî anlamada sergilediği "bireyci" yaklaşım, sosyal bilimcilerin ve metne bağlı beşerî bilimler araştırmacılarının, günümüzde mevcut Müslüman kültürleri daha iyi teşhis etmesini sağlamıştır. Ayrıca temel kavramların, hatta "İslâm" kavramının algılanışında düşülen yanlışları da göstermiştir.⁸ Smith'e göre araştırmaların konusunu, keşfedilmeyi bekleyen sabit normlar değil, Müslüman bir bireyin sahip olduğu iman ve bunun değişen gelenek içindeki ifade biçimleri oluşturmalı-

-
- (6) *A Reader's Guide to the Great Religions (Büyük Dinler İçin Okuyucu Rehberi)* kitabında "İslam", ed. C.J. Adams 2. baskı (New York: Macmillan, 1977), ss. 407-66; *The Study of the Middle East: Research and Scholarship in the Humanities and Social Sciences (Orta Doğu Araştırması: Hümaniter ve Sosyal Bilimlerde İnceleme ve Araştırma)* kitabında, "İslâm Dinî Geleneği", Ed. Leonard Binder (New York: Wiley 1976), 29-95. *Islamic Studies: A Tradition and Its Problems (İslâmî Araştırmalar: Bir Gelenek ve Problemleri)* kitabı, Della Vida Konferansındaki makaleleri içeriyordu, Ed. Malcolm, H. Kerr (Malibu: Undema Publication, 1985). Yeni bir değerlendirme de Jacques Waardenberg tarafından yapılmıştır, "İslâmî Araştırmalar" *Encyclopedia of Religion*, Ed. M. Eliade, Vol. 7, ss. 457-64. *Encyclopedia of Religion*'da İslâmî Araştırmalar hakkında bulunan makalelerle ilgili yorumlar için, bkz. Jane Mc Auliffe, "Sevinç ve Üzüntü Anları" *Critical Review of Books in Religion (Din Hakkındaki Kitapların Eleştirisi)* (Atlanta: Scholars Press, 1989) ss. 57-76.
- (7) Wilfred Cantwell Smith, *The Meaning and End of Religion (Dinin Anlamı ve Sonu)*, New York: Macmillan, 1963, 4. bölüm.
- (8) "The Historical Development in Islam of the Concept of Islam as an Historical Development" (İslam'da, İslâm Kavramının Tarihi Gelişimi), *On Understanding Islam (İslâmı Anlama üzerine)*, ed. Wilfred Cantwell Smith (The Hague: Mouton, 1981), ss. 41-77.

dır. Ayrıca, İslâm ya da diğer herhangi bir inanç hakkındaki tesbitlerin doğruluğu, ancak içerden birisinin onayı ile test edilebilir.

Hem Müslümanların hem de araştırmacıların kullandığı metodoloji ve ilkelere eleştirilmesine, belki herkes katılmayacaktır. Ancak, dinî geleneğin kendi kavramlarının ve tasniflerinin tarih içinde sürekli değişim göstermesi gerçeğinin, “İslâm” veya “Şeriat” gibi temel kavramları anlamada müracaat edilen önemli varsayımların tekrar gözden geçirilmesini gerekli kıldığı görülmektedir.⁹ Smith, bu geleneğin yaşadığı tarihi gelişim sürecinde yazılan eserlerde, sözkonusu temel kavramların kaçar defa geçtiğini saymak suretiyle, belirtilen kavramların tarihinden kopuk ve günümüze göre anlaşıldığını göstermektedir. Ayrıca dinin yaşadığı değişime rağmen, bu kavramlara her zaman aynı anlam ve önemin verildiğini ifade etmektedir.

Marshall Hodgson, *The Venture of Islam* (1974) (*İslâm'ın Serüveni*) adlı eserinde bazı temel kavramları, bu sefer bir tarihçi bakış açısıyla, yeniden gözden geçirmiştir. Kitabın giriş bölümünde, “İslâmî olan” ile “İslâmîleştirilen” birbirinden ayrılmıştır.¹⁰ Bunun yanında din bilimcileri ve tarihçiler aracılığıyla İslâmî gelenekle ilişkiler kurularak, terimlerin daha dikkatli kullanılması ve dönem dönem incelenmesi sağlanabilmiştir. Sözkonusu ayrıştırmadan yola çıkılarak, İslâmî araştırmalar nitelemesinin yanıltıcı olup olmadığı da sorgulanabilir. Hodgson burada (din olarak) “İslâm araştırmaları” ve (medeniyet olarak) “İslâmlık araştırmaları” ifadelerini tavsiye ediyor.¹¹

Said'in *Oryantalizm* (1978) adlı kitabının ifşaatı sayesinde, İslâm düşüncesini ve toplumlarını “diğerleri” olarak ifade eden siyasî gündemin ne kadar etkili olduğu, araştırmacılar tarafından anlaşılmış oldu. Ancak, içerden insanların kültürel ve entellektüel yönlerinin kurumlara, kitaplara ibadetlere, diğer kültürel eserlere ve toplumsal ilişkinin bütün yönlerine yansıdığı biçimde takdir edilmesini sağlayan fenomenolojik yaklaşım daha büyük bir tesir yapmıştır. Oryantalist olmanın suç sayılması -açık ya da kapalı bir siyasî önyargıyı eleştirmenin ötesinde- aslında fenomenolojik, tasarımsal ya da belli bir fikri yansıtan yaklaşımların getirdiği sınırlamaların eleştirilmesinden başka birşey değildir. Disiplinler arası ve çok disiplinli izah metodlarından da faydalanılarak, kitaplar veya kültürel eserler daha geniş bir şekilde yorumlanabilmektedir. Sözkonusu izah metodlarına yapısal analiz, anlatmacı (narrative) teori, fenomenoloji, semiotik, yazılı-sözlü

(9) “Islamic Law: Shariah and Shar” (İslâm Hukuku: Şeriat ve Şer), (mükerrer baskı), *On Understanding Islam* ed. Wilfred C. Smith (The Hague: Mouton, 1981), ss. 87-109.

(10) Marshall S. Hodgson, *The Venture of Islam* (İslâm Serüveni), Vol. 1, Chicago: University of Chicago Press 1974, ss. 57-60.

(11) a.g.e., ss. 41, 56.

ifade (discourse) teorisi ve etnometodoloji yöntemlerini örnek verebiliriz. Yukarıda ifade edilenleri açıkça görmek her zaman mümkün olsa da, kesin bilgileri hedefleyen bilimsel anlayış ile ilginç, esrarengiz, ama kalıcı olmayan katkılarda bulunmanın çekiciliği arasında bir gerilimin olduğu da bir gerçektir. Bu katkıların amacı, bu alanda uygulanabilecek aydınlatma ya da açıklama gücü çok yüksek yaklaşımlarda bulunmak ve âdeta bir yenilik yapmaktır.¹²

Yabancı Bölgeler Burs Programı, YAAM (Yurtdışı Arap Araştırmaları Merkezi), NDFL Title VI Dil Bursları, Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi, Fulbright ödülleri, Kahire'deki Amerikan Araştırma Merkezi, Türkiye'deki Amerikan Araştırma Enstitüsü ve Berkeley Urduca Programı gibi dil eğitimi ve burs programlarının, yabancı dil eğitimi görme ve İslâm toplumları hakkındaki bilgilere ilk elden ulaşma konularında Amerikalı bilim adamlarına eşsiz imkânlar sağladığını kabul etmek gerekir. Bu kadar büyük imkanlara rağmen filolojik, telif ve tercüme eserlerin azlığı bir hayli dikkat çekicidir. Bunun nedenlerinden biri teşvik komitelerinin söz konusu eserlere, analitik araştırmalara kıyasla daha az değer vermesidir. Başka bir neden ise, özellikle Arapça alanında, bir yabancı dili çok ileri bir düzeyde bilmenin zorluğudur. Memnuniyet vericidir ki, Kahire'deki YAAM III ve Amman'ın Ürdün Üniversitesi'nde açılan Yoğunlaştırılmış Arapça Konuşma Programı sayesinde bu ihtiyaç karşılanmaya başlanmıştır.

Yakın zamanda ortaya çıkan başka bir eğilim de, Kuzey Amerikalı bilim adamları ile Müslüman toplumdaki meslekdaşları arasında bilimsel haber akışına ve dolaysız ilişkilere daha fazla önem verilmesidir. Bireysel plânda durum böyle olmasına rağmen, hâlâ büyük bir kopukluk ve işbirliği eksikliği bulunmaktadır. Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Öyle görünüyor ki, Fulbright ve diğer Amerikan Programları, uluslararası düzeyde bir işbirliği ve haberleşme dönemini başlatacaktır. Meselâ, Amerikan Din Akademisi, İslâmî ilimlerin de dahil olduğu bütün bölümler arasındaki uluslararası bilimsel işbirliğini arttırmaya çalışmaktadır.

Sözün özü, ideal bir İslamolog, alanı ile ilgili diller, kitaplar ve tarih üzerine

(12) Akbar Ahmed *Postmodernism and Islam (Postmodernizm ve İslâm)*, London: Routledge, 1992, s. 184 adlı eserinde "post-orientalist" eğilimin temsilcileri olan birçok Batılı araştırmacıdan bahsetmektedir. Yazara göre, bu eğilimin kapsamı bir hayli geniştir. Söz konusu eğilimi gösteren diğer bir olgu da, özellikle dinî gelenek bünyesindeki sosyal bilimcilerin, Amerikan Üniversitelerinin din bölümlerine bağlı İslâmî araştırmalar kürsülerinde görevlendirilmesidir. Ancak bu eğilim, İslâm'ın bir dinî sistem olarak öğretilmesinde, diğer geleneklerle eşit tutulmasından rahatsız olan gizli bir "neo-orientalist" gündemi yansıtmaktadır. Bu rahatsızlık, akademik kadrolarda çeşitli mevkiiler elde eden Amerikalı Müslüman ve göçmen genç bilim adamlarının sayısının hızla artmasıyla giderilmektedir.

görülen iyi bir eğitimle birlikte, konuyu etkili bir biçimde açıklayacak orijinalliği ve ayrıntılı metodolojiyi bir araya getirebilmelidir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, İslâmologların genellikle sosyal bilimler yerine dinler tarihi ve beşerî bilimlerden adapte ettikleri “yeni metotları” tercih etmekte olduklarını göstermektedir. Aynı zamanda dil ve metin yönünden birçok araştırmalara sahip sosyal bilimciler bile, teorik eğitimlerine göre teşhis ediliyorlar. Gözlem sonucunda ya da metinlerden elde edilen verilere yaklaşım biçimleri pek çok şeyi açıklamaktadır. Ancak, özellikle mevcut tarihî ve antropolojik metodolojilerin yardımıyla, dinler tarihi meseleleriyle uyum içinde olan fenomenolojik bir yaklaşıma doğru eğilim gözlenmektedir.

Alan araştırmalarının çerçevesinin farklı disiplinlere mensup bilim adamları arasındaki etkileşimi teşvik etmesi ve dinlerin, özellikle de İslam'ın, önemli bir araştırma konusu olmaya devam edeceğine sosyal bilimcilerin inanması sonucu, şu anda İslâmologlarla sosyal bilimciler arasında daha iyi bir diyalog bulunmaktadır. Hatta bazı alanlarda bu ikisi arasındaki farklılık iyice belirsizleşmektedir. Sonuç olarak İslâmologlar, İslâmî geleneğin yerel şartlarda oluşan ve normatif olmayan “küçük gelenek” yansımalarına karşı daha duyarlı hâle geldiler. Bu arada, sosyal bilimlerin İslâm'a karşı sergiledikleri “tasvipkâr” tavır ile, İslâm'ın kendi içindeki birlik ve normatiflik anlayışının çelişmesi gibi bir sorun ortaya çıkmaktadır. Bu tartışmanın her iki ucunu da yapılan araştırmalarda görebiliriz. Bunlardan biri Fazlur Rahman'ın bazı antropolog ve sosyologlara son zamanlarda yönelttiği eleştirilerdir. Çünkü bunlar, ya “küçük gelenek”ler üzerinde yoğunlaşmaktadır, ya da “İslâm'ın aslında yaşama ve algılama yönünden sabit normlara sahip olduğunu, bunun sonucunda birçok İslâm çeşidi ortaya çıktığı, nihai olarak İslâm'ın da ortada kalmayacağını” vurgulamaktadırlar.¹³ Normatif İslâm'ın gücünü daha yakından incelediğimizde, Smith'in dinî araştırmalar alanındaki “bi-reyci”¹⁴ yaklaşımına ve Hodgson'a ait olan “İslâm'ın medeniyet ve din yönünden

(13) Fazlur Rahman, “Approaches to Islam in Religious Studies: Review Essay” (Dinî Araştırmalarda İslâm'a Yaklaşımlar: Eleştiri Makalesi), R.C. Martin *Approaches to Islam (İslâm'a Yaklaşımlar)*, 196. Diğer yaklaşım için, bkz. Michael Gilsean, *Recognizing Islam (İslâm'a Tanımak)* (London Croom Helm, 1982).

(14) I. R. Farukî tarafından eleştirilmiştir, “The Essence of Religious Experience in Islam” (İslam'da Dinî Tecrübenin Özünü), *Numen*, No. 20 (1973), ss. 186-201. Bu tartışmanın diğer boyutu için İslâm Sanatı tarihçisi Oleg Grabar'ın makalelerine bakınız, meselâ “İslâm Sanatı Araştırması” *Muqarnas*, No. 1 (1983), ss. 1-14, ve “Geometry and Ideology: The Festival of Islam and Study of Islamic Art” (Geometri ve İdeoloji: İslâm Bayramı ve İslâm Sanatı Araştırması), *A Way Prepared: Studies in Honor of Richard Bayly Winder (Hazır Bir Yol: Richard Bayly Winder Hatırasına Çalışmalar)*, Ed. Ferhad Kazımî ve R.D. Mc Chesney Albany: SUNY Press, 1988, ss. 145-52.

farklı görünümüleri” anlayışına uygun fikirler ortaya çıkmaktadır.¹⁵

İdeal ya da klasik modeller ile bireylerin yaşadığı tecrübeler, arasındaki boşluğun doldurulması gerektiği, İslâm hakkında yazılan son eserlerden anlaşıl-maktadır. Bu eserler hem normatif klâsik gelenek metinlerinden, hem de kişisel açıklamalar, tahliller veya gözlemlerden yararlanmaktadır. Jane I. Smith ve Yvonne Y. Haddad'a ait *Islamic Understanding of Death and Resurrection* (1981) (*İslam'ın Ölüm ve Kıyamet Anlayışı*) kitabı örnek verilebilir. Kitap ko-nuyla ilgili Kur'ân'ın görüşünü, klâsik anlayışları ve son olarak çeşitli değişimle-re uğradıktan sonra günümüzde nasıl algılandığını anlatmaktadır. Son kategori-den olarak, kadınların ahiretteki konumu yakın zamanlarda tartışılmaya başlan-mıştır. Diğer örnekler ise editörlüğünü John L. Esposito ve John I. Donahue'nin yaptığı *Islam in Transition: Muslim Perspectives* (1982) antolojisi ve Esposito'nun *Voices of Resurgent Islam* (1983)* kitabıdır. İkinci kitapta bu yüzyıldaki İslâmî reform hareketleri çerçevesinde önemli kişi ve konular bilimsel makaleler bünyesinde işlenmiş, ardından Müslümanların kendi ifadelerine yer verilmiştir. Bu tür bir düzenlemeyle faydalı ve öğretici bir iş yapılmış olsa da, sözkonusu (Müslümanlara ait) ifadelerin ikincil yorumlara müsait halde bırakılması bir ön-yargı olarak değerlendirilebilir.

Etnometodoloji hareketini veya kültürel antropoloji bünyesindeki yerli dü-şüncelerin analizleri, belirli kültürel ortamlarda araştırma yapan sosyal bilimcile-rin eserlerinde görebiliriz. Her geçen gün normatif İslâmî tasnifler konusunda da-ha da bilinçlenilmektedir. İslam'ın klâsik geleneğine atıfları bünyesinde taşıyan bu eserlere, İslâmologlar kolayca ulaşabilir ve değerlendirmelerinde kullanacak-ları metodolojileri ve kitabî olan ya da olmayan materyalleri anlamada faydala-nabilirler.¹⁶

(15) Hodgson, *The Venture of Islam*, Vol. I, ss. 71-95.

* J. L. Esposito'nun *Voices of Resurgent Islam*. [*Güçlenen İslâm'ın Yankuları*, Çev. Erol Çatalbaş, Yöneliş yayları, İstanbul 1989].

(16) Orta Doğu üzerine yapılmış antropolojik araştırmaların bir özeti için, bkz. Dale Eickelman, *The Middle East: An Anthropological Approach* (Orta Doğu: Antropolojik Bir Yaklaşım). New Jersey: Prentice Hall, 1983. Psikolojik Antropoloji alt alanında yaşanan gelişmeler, İslâm üzerine yeni çalışmalar yapılmasına yol açmıştır. Bunlardan, L. Carl Brown ve Norman Itzkowitz'in (Ed.) *Psychological Dimensions of Near Eastern Studies* (Yakın Doğu Araştırmalarının Psikolojik Boyutu), Princeton: Darwin Press, 1977, Vincent Crapanzano'nun; *Hammadsha*, Berkeley University of California Press, 1973 kitabı ile psikoanalitik yöntemler ve yorumlar kullanan *Tuhaimi: Portrait of a Moroccan* (Tuheymi: Bir Faslı Si-ma), Chicago: University of Chicago Press, 1980, ve Freud ve Weber'in teorilerini Endonez-yalı ve Malezyalı Müslümanlara ait verilere dayanarak sınavan James L. Peacock'un *Muslim Puritans* (Müslüman Aşırıları) kitabı. Berkeley: University of California Press 1978.

Bu eğilimin ilk dönem örneklerinden biri, Geertz'in İslâm toplumları üzerine yaptığı bir çalışma olan, *Islam Observed: Religious Developments in Morocco and Indonesia* (1964) (*Gözlenen İslâm: Fas ve Endonezya'da Dini Gelişmeler*) kitabıdır. Değişik dinî topluluklarda farklılıklar taşıdığı iddia edilen temel kavramlar çok açık ve net bir şekilde ifade edildiğinden dolayı, kitap bazı din eğitimi programlarında ders kitabı olarak okutulmakta. Kitapta Endonezya ve Fas'taki farklı kültürel ortamlarda İslâm'ın algılanışı ve normatif İslâm ile "küçük gelenek" yansımaları birlikte değerlendirilmektedir. Adı geçen kültürlerin ortak tarihî yönelişleriyle ilgili açıklama ve tahlillere de önemli bir yer ayrılmıştır. Yakın dönemlere geldiğinde Barbara Metcalf'ın (Ed.) *Moral Conduct and Authority: The Place of Adab in South Asian Islam* (1984) (*Ahlakî Davranış ve Otorite: Güneş Asya İslam'ında Edebin Yeri*) adlı eserine ve Katherine P. Ewing'in (Ed.) *Shariat and Ambiguity* (1988) (*Şeriat ve Belirsizlik*) kitabına rastlıyoruz. Bu eserlerde dinî ve kültürel normların farklı tezahürlerini açıklamaya çalışan tarihçiler, antropologlar ve din bilginleri tarafından kaleme alınan makalelere yer verilmektedir.

Bir geleneğin dünya görüşü ve kendi kavram ve tasnifleri ile ilgili araştırma yaparken karşılaşılan anlama ve açıklama zorlukları, günümüz İslamologların benzeri zorluklar taşıyan diğer disiplinlerle ilgilenmeye sevk etmiştir. İslâmologlar, çevirilerden yeni veriler elde etme ve filolojik ya da düşünce-tarihi kurumları oluşturma imkânlarının sınırlandığını anlamak yerine, disiplinler arası yeni metodolojileri uygulamaya başlamışlardır. Bu süreç boyunca, kendi alanları haricinde oluşturulan metod ve çerçeveleri, elde ettikleri verileri değerlendirmede kullanmışlardır. Nihâî olarak ise, kültürel sınırlılıklar taşıyan teori ve metodların gözden geçirilip düzeltilmesi ümit edilmektedir. Burada Kur'ânî malzemelere veya İslâmî tarih ve biyografi kitaplarına uygulanan edebî ya da nizamî analiz teknikleri zikredilebilir. Bu alanda en gözde eserleri, tarih ve Kur'ân üzerine çalışmaları bulunan Marilyn R. Waldman¹⁷ ile, biyografi sözlükleri geliştiren Fedwa Malti-Douglas¹⁸ vermiştir. Bu gelişmenin bir parçası olarak, 1970'li yılların sonu ve 1980'li yılların başında Orta Doğu Araştırmaları Kurumu'nda (MESA) İslâm tarihi külliyyatında yeni yaklaşımlar konusunda çeşitli paneller düzenlenmiştir.

Birçok yeni çalışmada, İslâmî malzemeler değerlendirilirken -düşünsel for-

(17) Marilyn R. Waldman, *Towards a Theory of Historical Narrative (Bir Tarihçi Anlatım Teorisine Doğru)*, Columbus, OH: Ohio State University Press, 1980.

(18) Fedwa Malti-Douglas, "Dreams, The Blind, and the Semiotics of the Biographical Notices" (Hayaller, Kar ve Biyografi Notlarının Semiotiği), *Studia Islamica*, Vol. 51 (1980), ss. 137-62.

mülasyonların şekillenişinde toplumdaki iktidar ilişkilerine değinen- Faucaltçi yaklaşım, çeşitli oranlarda kullanılmıştır.¹⁹ Örnekleri ise Said'in *Orientalizm* (1978), Fatna Sabbah'ın *Women in the Muslim Unconscious* (1984) (*Müslümanların Bilinçaltında Kadınların Yeri*) ve Aziz Azmi'nin *Arabic Thought and Islamic Societies* (1986) (*Arap Düşüncesi ve İslâmî Toplumlar*) kitaplarıdır.

Daha yakın dönemde, Ekber Ahmed'in *Post modernism and Islam* (1992) (Postmodernizm ve İslâm), Ernest Gellner'in *Postmodernism, Reason and Religion* (1992) (*Postmodernizm, Akıl ve Din*) ve Michael Fisher ve Mehdi Abedi'nin *Debating Muslims* (1990) (*Tartışan Müslümanlar*) kitaplarında görüldüğü gibi, açıklamalarda postmodernizmden de faydalanılmaktadır.

Son çalışmalar, İslâm'ın kendi tasniflerini içselleştirmeden ya da dış tasnifleri yardımıyla çağırılmadan, İslâmî geleneğin düşünsel yönlerini sadece Batılı araştırmaların ışığında açıklamaya çalışıyor. Burada kültürel ve geleneksel bilginin taşıyıcılığını yapma ve İslâmî eğitimin kurumsallaşmasını sağlama konusunda ulemanın oynadığı önemli rol üzerinde yoğunlaşan araştırmacıları zikretmemek doğru olmaz. Bir sosyal bilimci (Leonard Binder) ile bir İslâmoloğun (Fazlur Rahman) bu alanda yaptıkları işbirliği sonucunda, 1970'lerde Chicago Üniversitesi'nde İslâm ve Sosyal Değişme Projesi oluşturuldu. Bu proje çerçevesinde belli başlı müesseseler üzerine çeşitli araştırmalar yapıldı: Qum Michael Fisher'in *Iran: From Religious Dispute to Revolution* (1980) (*Iran: Dinî Mücadeleden Devrime*) kitabında, Al-Azhar Chris Eccle'nin *Egypt, Islam and Social Change* (1983) (*Mısır, İslâm ve Sosyal Değişme*)'si ile, Fazlur Rahman'ın, *Islam and Modernity: The Transformation of an Intellectual Tradition* (1982)* kitaplarında işlenmiştir. Bunlara ek olarak Roy Muttehidî'nin *The Mantle of the Prophet* (1985) (*Peygamberin Âbâsı*) kitabı, medrese eğitimi görmüş İranlı bir bilim adamının entellektüel dünyasına nüfuz etme girişimidir. Bu kitap aynı zamanda, İslâmologlara içerden birinin geleneksel tecrübelerini keşfetmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Ayrıca Muttehidî'nin daha kapsamlı dinî ve kültürel temaları izah etmek amacıyla, hayali bir biyografi çerçevesinde bireyin hayatı boyunca yaşadığı tecrübeleri eserinde kullandığını belirtmekte fayda var.

İslâmî geleneğe mensup eğitimli ve itibarlı zatlar üzerine yapılan araştırmalar, sözkonusu dini yayanların hakkını teslim etmekte ve bu alana disiplinler ara-

(19) Michel Faucalt'nun yaptığı önemli bir çalışmada belirtildiği şekliyle, bir toplumdaki iktidarın yapısını incelemek için kullanılan ve yetkili metinlerden ve entellektüel argümanlardan mantıklı yollarla elde edilen çeşitli düşüncelerin desteklediği stratejelere denir.

* Fazlur Rahman, *Islam and Modernity: The Transformation of an Intellectual Tradition*. [İslâm ve Çağdaşlık, Fecr Yayınları, Ankara 1991].

sı ilginin arttığını göstermektedir. Bu araştırmalar, bilimsel çalışma ağlarını ve bunların sosyo-kültürel etkilerini incelemeli, ya da kültürler bünyesinde biçilen açık ya da kapalı rollere göre bir birey tipolojisi oluşturmaya çalışmalıdır. Bu sürecin parçası olarak, İslâmî kavramların tercüme edilmesinde İslâmî muhtevalarının daha iyi anlaşılması sonucu, bazı kavramların karşılığı olarak meselâ "holy" ya da "saint" gibi kavramlar, kullanılırken artık daha çok özen gösteriliyor.²⁰ İslâm'ın fikrî geleneği üzerine yapılan araştırmalar hem antropologları, hem sosyologları, hem tarihçileri, hem de İslâmologları meşgul ediyor. Sosyolog David Lelyveldin yazdığı *Aligarh's first Generation* (1978) (*Aligarh'ın İlk Nesli*) kitabı bu türden bir çalışmadır. Bu eserde *şerif* soyundan gelen ya da asil bir kültüre mensup olan ondokuzuncu yüzyıl reformcularından Sir Seyyid Ahmed Han'a şekil veren sosyo-kültürel çevre ve bu çevre içinde Aligarh Üniversitesi'nin kurumlaşması incelenmektedir. Ortaçağ Deccan'ına mensup bir sūfî tipolojisi oluşturabilmek için yerel tarihlere ve biyografi sözlüklerine ait kitabî bilgilerden faydalanan Richard Eaton'un yazdığı *Sufis of Bijapur* (1978) (*Bicapur'lu Sufiler*) kitabı ise bu alanda başka bir örnektir.

Normatif dinî ve kültürel modeller ile, bunların somut yansımaları olan bireysel yaşantılar arasındaki karşılıklı etkileşimi, sözkonusu biyografileri inceleyerek görebiliriz. Sosyoloji ve antropolojiye ait olan "rol modeli" veya "temel örnek" gibi kavramlar, biyografilerin dinî ve kültürel normlara, model ve beklentilere uygun olarak şekillenmesi hususunda bizi bilgilendirmektedir.²¹ Bu metodun İslâmî malzemeye uygulanabilirliği, geleneksel tarihî eserlerin örnekleme ve stereotiplere dayalı bir yapıya sahip olması sayesinde mümkün olabilmektedir. Kutsal kişi biyografileri İslâmî araştırmalar alanında gittikçe gelişen bir konudur. Özellikle Şia üzerine yapılan araştırmalarda bunu görebiliriz. Meselâ Ali Şeriatî'nin Fatıma, Hüseyin, Ebu Zer ve Ali ile ilgili çalışmaları, bu tarzın eğitici ve öğretici işlevi üzerine ilgileri yeniden toplamıştır. Şunu belirtmeliyiz ki, bu makalede adı geçen çalışmaların çoğu biyografi malzemelerinden faydalanmıştır.²²

Ondokuzuncu yüzyılın sömürge dönemine tepkiler yoğunlaşmadan önceki İslâmî durgunluk dönemine ait stereotipler çürütülürken yeni yaklaşımlar kullanılır

(20) Bryan S. Turner, *Weber and Islam*, London: Croom Helm, 1974, ss. 56-71. [*Max Weber ve İslâm: Eleştirel Bir Yaklaşım*, Çev. Yasin Aktay Vadi Yayınları, Ankara 1991].

(21) Bu dinler tarihi alanında yapılmış önemli bir çalışmanın konusudur. Bu çalışmada, çeşitli dinî geleneklerdeki "biyografik süreç" hakkında yazılmış makaleler bulunmaktadır. Donald Capps ve Frank Reynolds, ed. *The Biographical Process (Biyografik Süreç)*, The Hague: Mouton, 1976.

(22) Bu gelişmeleri M. K. Hermansen gözden geçirmiştir, "Inter-disciplinary Approaches to Islamic Biographical Literature" (İslâmî Biyografi Külliyyatına Disiplinlerarası Yaklaşımlar), *Religion*, Vol. 47, No. 1 (January 1988), ss. 163-82.

mıştır. John Voll²³ ve Peter Gran²⁴ gibi tarihçiler daha kapsamlı düşünsel eğilimler ve bilimsel çalışmalar ortaya çıkarırken, sened zincirlerinden (isnadlar) ve teolojik metinlerden faydalanmışlardır. Temelinde coğrafi ve sınıf farklılıkları barındıran bir toplumdaki siyasî ve teolojik çatışmaları daha iyi anlamak için, İslâmî biyografi eserlerinden gerekli verileri çıkarmada yaratıcı bir performans göstermişlerdir. Bu konuda, Carl Petry'nin *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages* (1981) (*Ortaçağın Son Dönemlerinde Kahireli Sivil Seçkinler*) Richard C. Bulliet'in *The Patricians of Nishapur* (1972) (*Nişapur'un Soyluları*) ve *Conversion to Islam in the Medieval Period* (1979) (*Ortaçağ Döneminde Müslümanlaşma*) kitapları örnek gösterilebilir.

Elinizdeki makalenin ikinci kısmında, İslâmî araştırmaların gelişmesine önemli katkılar sağlayan bazı çalışmalarını zikredebilmek amacıyla, gelenek içindeki bir kısım altbaşlıklara kısaca değinilecektir.

Kur'ân ve tefsir üzerine yapılan çalışmalar, son zamanlarda İslâmî araştırmaların akademik olarak en hareketli alanlarından birini oluşturmakta ve her geçen gün Kur'an'a yeni yaklaşımlar geliştirilmektedir. Hanna Kassis (1983) tarafından derlenen ilk büyük İngilizce Kur'ân Konkordansı (kelime dizini) (*Concordance to the Kur'ân*), Kur'ân'ın semantik yapısını ve temel kavramlarını anlamada Arapça bilmeyenler için vazgeçilmez bir araçtır. İngilizce bilen okuyucu, ilk plânda İngilizce kavramlardan ve bunların karşılığı olan Arapça kelime köklerinden oluşan bir sözlükle karşılaşmaktadır. Kassis'in sıkıntısı, okuyucuya bu sözlüğü kullanma külfeti yüklemiş olmasıdır. Kelimenin kökü bulunduktan sonra, aynı kökten türeyen diğer bütün kavramlar ve bu kavramları ihtiva eden ayetler İngiliz alfabesine göre sıralanmış halde bulunabilir.

Kur'ân ve Hadis külliyatı ile ilgili daha detaylı ve kullanışlı veri kaynaklarının geliştirilmesi, sözkonusu alanda daha titiz ve isabetli yorumlar yapılmasına yol açacağı ümit edilmektedir. Elektronik şebekelerin ve bülten panolarının büyük bir hızla çoğalması henüz meyvelerini vermemekle beraber İslâmî araştırmalar gibi uluslararası bir konuda büyük bir potansiyel sağlamaktadır.

Narratif (Kıssa) teori, günlük yaşam tahlilleri, yapısal ve semiotik analizler şeklindeki edebî teorilerde yaşanan hızlı gelişmeler sayesinde, Kur'ân araştırmalarında da yeni sahalara açılmıştır. Bunlar, bu alanda araştırma yapan bilim adamları arasında yavaş da olsa bazı gelişmelere yol açmakta ve tefsir veya tarih çalış-

(23) John Voll, *Islam: Continuity and Change*, Boulder, CO: Westview, 1982. [*İslâm: Süreklilik ve Değişim*, Çev. Yöneliş Yayınları, İstanbul 1992].

(24) Peter Gran, *The Islamic Roots of Capitalism: Egypt 1760-1840* (*Kapitalizmin İslâmî Kökleri: Mısır 1760-1840*), Austin: University of Texas Press, 1979.

malarını hızlandırmaktadır. Tefsir ve söz-eylem teorileri gibi yeni metodolojilerin, Kur'ân'ın gücünü gösterme yönünden etkili olduğu Richard C. Martin tarafından ifade etmektedir.²⁵ Ayrıca, Marilyn R. Waldman, Yusuf Suresi ile ilgili yaptığı bir çalışmada, Kur'ân'ın peygamberlik vazifesi hakkında örneklemelere dayalı anlatım metodunun nasıl olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.²⁶ Tefsirci yaklaşımın amacı, asıl metni yeniden oluşturmak değil, yazarın "niyetini" ve çevreyle ilgili dış tesirleri ortaya çıkarmak ve Kur'ân'ın kendi mesajını nasıl ilettiğini anlama konusunda yeni ufuklar açmaktır.

John Wansborough'un yazdığı *Qur'anic Studies* (1977) (*Kur'ân Araştırmaları*) kitabı piyasaya ilk çıktığında çeşitli entellektüel tartışmalara yol açmıştır. Bu tartışmaların temel nedeni, Kur'an'ın sonradan yazıldığı şeklindeki çarpıcı tarih hipotezi (Michael Cook ve Patricia Crone'a ait *Hagorism* (1977) kitabında bu fikir daha ileriye götürülmüştür) ve Kur'an'ın yorumunda kullanılan anlatım tarzlarının Musevi prototiplere göre tasnif edilmesidir. Ayrıca tefsir külliyatı içindeki anlatım tarzlarını ve konuları (*topoi*) inceleme biçimi de tartışmalara yol açmıştır. Bunlar, üzerinde daha pek çok araştırma yapılması gereken konulardır.²⁷

Diğer önemli bir eğilim de, Smith'in başlattığı,²⁸ Kur'ân ile bir kutsal kitap olarak ilgilenme şeklindeki yaklaşımdır. Smith'in düşünceleri, din tarihçileri arasında kutsal metinlere ilgiyi arttırmış ve sonuçta Kur'ân'a tahsis edilmiş bölümler

-
- (25) Bkz. "Understanding the Qur'an in Text and Context" (Metin ve Çevre Açısından Kur'ân'ın Anlaşılması), *History of Religions*, No. 21 (1981-82), ss. 361-84; "Structural Analysis and the Qur'an: Newer Approaches to the Study of Islamic Texts" (Yapısal Analizler ve Kur'ân: İslâmî Eserlerin Araştırılmasına Yeni Yaklaşımlar), *Journal of the American Academy of Religion: Thematic Studies*, Vol. 47, No. 45 (December 1979), ss. 665-83; ve "Islamic Textuality in the Light of Poststructuralist Criticism" (Yapısalcılık Sonrası Tenkid Işığında İslâmî Metin Araştırmaları), *A Way Prepared Essays of Islamic Culture in Honor of Richard Bayly Winder* (Hazır Bir Yol Richard Bayly Winder Anısına İslâm Kültürü Üzerine Yazılmış Makaleler), Ed. Ferhad Kazımî ve R. D. Mc Chesney, New York: SUNY Press, 1988, ss. 116-31.
- (26) Bkz. aynı yazarın "New Approaches to Biblical Materials in the Qur'an (Kur'ân'da İncil'e yönelik ifadeler), *Muslim World*, Vol. 75, No: 1 (1985), ss. 1-16.
- (27) Kur'ân araştırmaları ve kullanılan metodolojiler üzerine yazılmış iki makale için, bkz. Fazlur Rahman "Some Recent Books on the Qur'an by Western Authors" (Batılı Yazarlarca Kur'ân Üzerine Kaleme Alınmış Bazı Yeni Kitaplar), *Journal of Religion*, Vo. 64, No. 1 (1984), ss. 73-95 ve Andrew Rippin, "The Qur'an as Literature: Perils, Pitfalls, and Prospects" (Edebî Bir Eser Olarak Kur'ân: Tehlikeler, Tuzaklar ve Beklentiler), *British Society for Middle East Studies Bulletin*, No. 10 (1983), ss. 37-47.
- (28) Meselâ, Wilfred O. Smith "On the True Meaning of Scripture" (Kutsal Metnin Asıl Anlamı Üzerine), *International Journal of Middle East Studies* No. 11 (1980), ss. 487 - 505.

ihtiva eden pekçok eser kaleme alınmıştır.²⁹ Başka bir İslâmolog, William Graham ise Kur'ân metninin ayırdedici özelliklerinden hareket ederek kutsal kitapların misyonunu karşılaştırmalı olarak anlatmaktadır. "Qur'an as Spoken Word: An Islamic Contribution to the Understanding of Scripture" (Vahyedilen Kitap Kur'ân: Kutsal Metnin Anlaşılmasına İslâmî Bir Katkı) adlı makalesinde, Kur'ân, "bir toplumun dinî ve kültürel hayatında aktif bir yeri olan ve adeta ağız-kulak fonksiyonu icra eden kutsal kitaplar arasında en güçlü ve etkili olanıdır."³⁰ şeklinde tasvir edilmektedir. Graham, *Beyond the Written Word: Oral Aspects of Scripture in the History of Religions* (1987) (*Yazılı İfadelerin Ötesi: Dinler Tarihi Açısından Kutsal Kitabın Şifahî Yönleri*) kitabında ise yukarıdaki fikrini karşılaştırmalı bir bakış açısıyla daha da geliştiriyor. Kur'an'ın İslâm toplumlarında icra ettiği fonksiyonlar (ezberlenmesi ve resmî veya dinî törenlerde okunması) sonraları araştırmacıların daha çok dikkatini çekmeye başlamıştır.³¹

Din araştırmacıları arasında Kur'ân çalışmalarının gördüğü rağbeti göstermesi açısından, Amerikan Din Akademisi'nin çıkardığı dergide birçok defalar sadece bu konunun işlendiğini³² ve düzenlenen yıllık kongrelerde programın bir bölümünün sürekli olarak bu konuya ayrıldığını belirtmekte fayda vardır.

Kur'an'ın yorumuna (*tefsir*) gelindiğinde, bu da gelişmekte olan başka bir alandır. Klasik tefsir geleneğine uysun ya da uymasın, Kur'ân üzerine yapılan araştırmalar, bir anlamda *tefsir* külliyyatına yapılmış katkılardır. Tefsirle ilgili çalışmalar, Kur'ân'ı kavrayabilmek için tekrar bu araştırmalara müracaat etmek du-

(29) Bkz. Harold Coward, *Sacred Word and Sacred Text: Scripture in World Religions* (Kutsal Sözler ve Kutsal Metin: Dünya Dinlerinde Kutsal Kitaplar), New York: Maryknoll Press, 1988; Frederick M. Denny ve Rodney L. Taylor, Ed. *The Holy Book in Comparative Perspective* (Karşılaştırmalı Bakış Açısıyla Kutsal Kitaplar), Columbia: University of South Carolina, 1985; ve Denny'nin "İslam" makalesi, *Rethinking Scripture* (Kutsal Metinlerin Yeniden Mütalaa Edilmesi), Ed. Miriam Levering, Albany: SUNY Press, 1989.

(30) Richard C. Martin, *Approches to Islam (İslâm'a Yaklaşımlar)*, s. 29.

(31) Meselân Kristin Nelson, *The Art of Reciting the Quran (Kur'ân'ı Kıraat Sanatı)*, Austin: University of Texas Press, 1985; Said el-Lebib, *The Recited Qur'an (Okunan Kur'ân)* çev. Bernard Weiss, Princeton: The Darwin Press, 1975; Frederic M. Denny, "Exegesis and Recitation: Their Development as Classical Forms of Qur'anic Piety" (Yorum ve Nakil: Kur'ânî Dindarlığın Klasik Şekillerinde Gelişmeler), *Transitions and Transformations in the History of Religions* (Dinler Tarihindeki Değişim ve Dönüşümler) Ed. Frank E. Reynolds ve Theodore M. Ludwig, Leiden: E. J. Brill, 1980, ss. 91-123; "The Adab of Qur'an Recitation: Text and Context" (Kur'ân Kıraatinin Edebi: Siyak ve Sibak), *International Congress for the Study of the Quran* (Uluslararası Kur'ân Araştırması Kongresi) Ed. A. H. Johns, Canberra: Australian National University, 1980, ss. 143-160.

(32) *Journal of the American Academy of Religion*, Thematic Studies, Vol. 47, No. 45 (December 1979).

rumundadırlar. Orijinal olarak İngilizce yazılmış *tefsirler* arasından Fazlur Rahman'ın *Major Themes of the Qur'an* (1980)* kitabı, yazarın Kur'an'ı sadece ahlâkî yönden yorumlayışını değil, aynı zamanda Kur'ân'ın dünya görüşünü yansıtan birkaç eserden biridir.

Tefsir araştırmaları alanında, İslâmî tefsirlerin tarihî açıdan gözden geçirilmesi, eksikliği çok hissedilen bir konudur.³³ Ancak, bu eksikliği giderebilmek için birçok bilim adamı çalışmalar yapmaktadır. A. T. Welch, Helmut Gatje'in *The Qur'an and Its Exegesis* (1976) (*Kur'ân ve Tefsiri*) adlı eserini tercüme ettiği sıralarda bu alanda yapılmış çok az çeviri mevcuttu. Ama şimdi, Mahmud Eyüb'ün klasik ve mezhebî tefsirlerden pasajlar çevirerek derlediği eseri, *The Qur'an and Its Interpreters* (cilt I-II, 1984) (*Kur'ân ve Müfessirleri*) sayesinde bu alandaki temel yaklaşımlara, artık İngilizce'den de ulaşmak mümkün hâle gelmiştir. Tefsir külliyatına yönelik temayla ilgili ve terminolojik yaklaşımlar, dinler tarihi metodolojisi açısından başka bir eğilimi göstermektedir.³⁴ Öyle görünüyor ki, bu alanın geniş sınırları daha net çizilirse, hem tefsir hem de tarih üzerine geliştirilen analitik ve edebî yaklaşımlar daha büyük önem kazanacaktır. Büyük *tefsir* kitaplarının bazı yazarlar tarafından tercüme edilmesi, sözkonusu disiplinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Taberi *tefsiri*'nin ilk cildi İngilizce'ye çevrilmiş,³⁵ Tabatabaî'nin yirmi ciltlik *el-Mizân* tefsirinin tamamı ise şu anda bir gurup araştırmacı tarafından çevrilmektedir.

* Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an* [Ana Konularıyla İslâm, Fecr Yayınları, Ankara 1989].

(33) Detaylı bir araştırma için bkz. Andrew Rippin "The Present Status of Tafsir Studies" (Tefsir Araştırmalarının Şimdiki Durumu), *Muslim World*, Vol. 72, No. 3-4 (July-October), ss. 224-238. *Tefsir* araştırmalarının durumu, 1985'da Calgary Üniversitesinde düzenlenen bir *tefsir* kongresinde sunulan raporların derlenmesiyle oluşan eserde belirtilmektedir, Andrew Rippin, Ed. *Approaches to the History of the Interpretation of the Qur'an (Kur'ân Tefsiri Tarihine Yaklaşımlar)*, Oxford: Oxford University Press, 1988.

(34) Meselâ, Mahmud Eyüb'ün makaleleri "Towards an Islamic Christology" (İslâmî Mesih Bilgisine Doğru) 1. ve 2. bölümler *Muslim World*, Vol. 46, No. 3 (1976), ss.163-88 ve 80 (1980), ss. 91-121; Jane McAuliffe'nin makaleleri "Persian Exegetical Evaluation of the Ahl al-Kitab" (Ehl-i Kitab'ın Farişî Yorumu), *Muslim World*, Vol. 73, No. 2 (April 1983), ss. 87-105. ve son eseri *Qur'anic Christians: An Analysis of Classical and Modern Exegesis* (Kur'ânî Hıristiyanlar: Klâsik ve Modern Tefsirin Tahlili), Cambridge: Cambridge University Press, 1991; ayrıca Jane I. Smith, *An Historical and Semantic Study of the Term "Islam" as Seen in a Sequence of Qur'an Commentaries (Bir Dizi Kur'ân Tefsirinde Geçtiği Şekliyle, "İslâm" Kavramı Üzerine Yapılmış Tarihî ve Semantik İnceleme)*, Missoula: Scholans Press, 1975.

(35) Taberi'den çevrilmiş otuz sekiz ciltlik dünya tarihi (Albany: SUNY, 1984)ni, herbiri bir ciltten sorumlu deneyimli bir araştırmacı gurubu vücuda getirmiştir.

Son zamanlarda, Peygamberin şahsiyeti, araştırmacılar arasında dinler tarihi bakış açısından belli bir önem kazanmıştır. Özellikle Annemarie Shimmel'in yüz yıllar boyunca tekrar tekrar yazılan ve Müslümanlar arasındaki farklı dini yönelişlerin tesirlerini yansıtan kutsal Peygamber biyografileri üzerine yaptığı bir araştırma³⁶ bunu göstermektedir. Earle H. Waugh ise, Sufilerin ve halkın inançlarındaki peygamber anlayışını incelemiştir.³⁷ İlk dönem *Siret* kitaplarını anlamamıza büyük katkılar sağlayan eser ise, Gordon Newby'nin kaleme aldığı *The Making of the Last Prophet: A Reconstruction of the Earliest Biography of Muhammed* (1989) (*Son Peygamberin Oluşumu: Muhammedin İlk Biyografisinin Yeniden Tesisi*)dir.

William A. Graham'ın *Divine Word and Prophetic Word in Early Islam* (1977) (*İslam'ın İlk Döneminde İlahî Kelâm ve Nebevî Kelâm*) kitabını dışarıda bırakırsak, teorik araştırma alanı olarak Hadis külliyatı üzerine fazla araştırma yapılmadığını söyleyebiliriz. Yazar, *hadis-i kudsilerin*, ilâhî otorite ve peygamber otoritesi anlayışlarının İslâm'ın ilk dönemlerinde nasıl oluştuğunu anlamamıza yardımcı olacağını düşünüyor. Muhammed Muhsin Han *Sahih-i Buhari*'yi (1979) dokuz cilt olarak İngilizceye çevirmiş, diğer Müslüman âlimler de geleneksel hadis metodolojisi üzerine çeşitli eserler kaleme almışlardır. Hadislere yönelik temayla ilgili yaklaşımlar, kadınların tasviri³⁸ gibi konularda yoğunlaşsa da, G. H. A. Juynboll'a ait *Muslim Tradition* (1983) (*İslâmî Gelenek*) gibi kitaplar, hadis kronolojisi ve bunların etkileri üzerinde durmaktadır. *Arabic Literature to the End of the Umayyad Period* (1983) (*Emevi Döneminin Sonuna Doğru Arap Edebiyatı*) kitabında ise hadis araştırmalarının bazı yönleriyle ilgili makaleler bulunmaktadır.

İslâm hukuku alanında yapılacak araştırmalar, Şeriat konusuna indirgenmiş olsa da, bu alanda yapılacak kapsamlı çalışmalar, bazı teknik yaklaşımları gerektirdiği için, işin uzmanlarına bırakılmalıdır. İslâm düşüncesinin diğer alanlarında

(36) Annemarie Shimmel, *And Muhammed is His Messenger: The Veneration of the Prophet in Islamic Piety (Ve Muhammed O'nun Rasûlüdür: İslâmî Takvada Peygambere Hürmet)*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1985.

(37) Earle H. Waugh, "Following the Beloved: Muhammad as Model in the Sufi Tradition" (Sevgilinin Peşinden: Sufi Geleneğinde Bir Model olarak Muhammed), *The Biographical Process* (Biyografik Süreç), Ed. D. Capps ve Frank Reynolds, The Hague: Mouton 1976, ss. 63-85, ve Richard C. Martin ed. "The Popular Muhammad" (Sevilen Muhammed), *Approaches to Islam in the History of Religions (Dinler Tarihi Alanında İslâm'a Yaklaşımlar)*, Tempe: University of Arizona Press, 1985, ss. 41-61.

(38) Meselâ, Adele F. Firdews ve Emin H. Firdews "Women in Shi'i Fiqh: Images through the Hadith" (Şia Fıkhında Kadın: Hadislerde Tasvirler), *Women and Revolution in Iran (İran'da Kadınlar ve Devrim)*, Ed. Guity Nashat, Boulder: Westview, 1983, ss. 55-68.

olduğu gibi şeriat araştırmaları bünyesinde de, yeni bir alan olarak İslâm ahlâkiyatının ortaya çıkışı, hukukun dinden etkilenişi ile birinci dereceden ilgilenenler için önemli bir husustur. Kevin Reinhart, din ile hukuk arasındaki ilişkinin anlaşılmasında etnosentrik önyargılar problemine değinmekte, meselâ Schacht'ın "erkânına ve adabına uygun şer'î ameller ve ibadetler"³⁹ gerçeğini gözardı etmesini eleştirmektedir. Dinin, Batı ve İslâm geleneğine yönelik karşılaştırmalı yaklaşımlardan kurtuluşu, David Little (Batı), John Kelsay ve Abdülaziz Sachedina (İslâm) tarafından yazılan *Human Rights and the Conflict of Cultures* (1988) (İnsan Hakları ve Kültür Çatışması) kitabında ele alınmaktadır. Bazı müslüman toplumlardaki insan hakları probleminin günümüze ait siyasî ve sosyal yönleri, Kevin Dwyer'in yadığı *Arab Voices: The Human Rights Debate in the Middle East* (1991) (*Arap Görüşleri: Orta Doğu'da İnsan Hakları Tartışması*) adlı kitapta birarada bulmak mümkündür.

1983 Giorgio Della Vida Kongresinde sunulan raporlardan derlenen *Ethics in Islam* (1985) (*İslam'da Ahlâk İlmi*) adlı kitap, sözkonusu alana (İslâm ahlâkiyatı) verilen önemin göstergelerinden sadece biridir. Bir diğeri de, *The Journal of Religious Ethics* dergisinin kısmen de olsa bir sayısının (Kış 1983), İslâm ahlâkiyatı konusuna ayrılmasıdır. Bir yandan İbn Teymiyye ve Gazali gibi şahsiyetlerin ahlâk ilmine dair düşünceleriyle ilgili değerli makaleler ve monograflar yazılırken,⁴⁰ diğeri yandan George Hourani'nin derlediği *Reason and Tradition in Islamic Ethics* (1985) (*İslâmî Ahlâk İlminde Akıl ve Gelenek*) adlı kitapta, bazı konularda felsefî ahlak bakış açısına sahip detaylı araştırmalar sunulmaktadır.

İslâm felsefesi alanında yapılmış eleştirel bir çalışma için, Charles E. Butterworth'un kaleme aldığı *Middle East Studies Association Bulletin* dergisinin 17. cildinin (1983) 1 ve 2. sayılarında yayınlanan "The State of Arabic Philosophy Today" (Arap Felsefesinin Bugünkü Durumu) başlıklı yazıya müracaat edilebilir. Bu alanda yapılan araştırmalar, genellikle felsefenin İslâm'daki teoloji ve mistisizm düşüncelerini etkilemesi üzerinde durmaktadır. Bu konuda, Perviz Morewedge'in yazdığı *Islamic Philosophical Theology* (1979) (*İslâmî Felsefî*

(39) A. Kevin Reinhart, "Islamic Law as Islamic Ethics" (İslâm Ahlâkiyatı Açısından İslâm Hukuku), *Journal of Religious Ethics*, No. 11 (Fall 1983), ss. 186-203 ve Impurity No Danger: Islamic Purification Rituals and Scriptural Purity Rules" (Kirlilik Tehlikeli Değildir: İslâmî Arınma İbadetleri ve Kitaba Ait Arınma Kuralları), *History of Religion* No. 30 (August 1990), ss. 1-24.

(40) Viktor Makari, *Ibn Taimiyya's Ethics (Ibn Teymiyye'de Ahlak İlmi)*, Scholars Press, 1983; M. A. Sharif, *Ghazzali's Theory of Virtue (Gazali'de Ahlak Teorisi)*, Albany: SUNY Press, 1975; ve M. Abul Quassem, *The Ethics of Al-Ghazzali (Gazali'de Ahlak İlmi)* (Quassem: 1975).

Teoloji) ve *Islamic Philosophy and Mistisizm* (1981) (İslâm Felsefesi ve Mistisizm) adlı eserler ve Michael E. Marmura'nın çeşitli makalelerinden derlediği *Islamic Theology and Philosophy in Honor of George F. Hourani* (1984) (George F. Hourani Hâtrasına İslâm Teolojisi ve Felsefesi) kitabı örnek verilebilir.

Özellikle ilk döneme ait kaynaklar üzerine yapılan metin araştırmaları ve analitik çalışmalar, İslâm teolojisi araştırmalarını bir adım daha ileriye götürmüştür. Dikkat çekici olanlar arasından William Ormsby'nin *Islamic Theodicy* (1984), Aziz el-Azmi'nin *Arabic Thought and Islamic Societies* (1986) (Arap Düşüncesi ve İslâm Topluları) ve Michael Cook'un *Early Muslim Dogma* (1981) (İlk Dönem İslâm Akaidi) isimli kitapları örnek verilebilir. Azmi ve Ormsby, *mütekellimûnun* uğraştıkları meseleler ve İslâm düşüncesinin diğer ekolleri ile bağlantıları alanında yeni açılımlar sağlamıştır. El-Azmi geniş kapsamlı eserinde, yeni çözümleme metodları uygulamakta ve ortaçağ İslâm düşüncesinin farklı entellektüel akımları bünyesindeki sistemsiz oluşumları incelemektedir. Onun, ortaçağ Arap düşüncesinin “yerli” kavramsal yapısının anlaşılabilirliği için antropolojik bir yaklaşım kullanılması gerektiği ve böylelikle, meselâ bugün marjinal olan bazı konuların (simya gibi) o dönemlerde merkezi öneme sahip olduğunun görülebileceği şeklindeki düşüncesi, bu alanda başka yerlerde zikredilen yaklaşımlarla çelişmemektedir.⁴¹ Semiotik yaklaşım tarzını uygulayan ve Exeter Üniversitesi'nde tefsir dalında bir semiotik ekol oluştuğunu belirten yeni bir çalışma ise Ian R. Netton'un *Allah Transcendent: Studies in the Structure and Semiotics of Islamic Philosophy, Theology and Cosmology* (1989) (*Yüce Allah: İslâm Felsefesi, Teolojisi ve Kozmolojisinin Yapısı ve Semiotiği Üzerine Çalışmalar*) adlı kitabıdır.

Günümüzde, felsefe, teoloji ve *usûl-i fikh* (İslâm hukuk ilminin esasları) sahaları arasındaki ilişkinin düşünsel temellerini anlama yönünde bir eğilim gözlenmektedir. Bu ise Bernard Weiss'in yazdığı makalelerde olduğu gibi, yerli İslâmî dil ve mânâ teorilerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır.⁴² Weiss son zamanlarda, el-Amidî hakkında *The Search for God's Law* (1992) (*Tanrının Kanununu Arayış*) adını verdiği derin bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma, daha sonra yapılacak çevirilir ve *usul-i fikh* araştırmaları için temel taşı görevi görmeli-

(41) El-Azmi'nin bu konulardaki düşünceleri için bkz. *Arabic Thought and Islamic Societies* (Arap Düşüncesi ve İslâm Topluları), London: Croom, Helm, 1986, Önsöz, ss. I-IX. İslâm düşüncesine disiplinler arası yaklaşımlar konusunda duyulan ihtiyaç için, bkz. Muhammed Arkoun, *Pour one critique de la raison islamique*, Paris: Maisonneuve et Larose, 1984, ss. 7-40.

(42) Meselâ, Bernard Weiss, “Language and Tradition in Medieval Islam” (Ortaçağ İslam'ında Dil ve Gelenek), *Der Islam* Vol. 61 (1984), ss. 91-9.

dir. Ayrıca, teolojik, felsefi ve mistik düşüncelerin tam bir sentezinin yapıldığı sonraki dönem İslâm düşüncesine ait "hikmet dönemi"⁴³ anlayışını konu alan temel çalışmalar yapılmalıdır.

Özel teoloji metinleri, henüz yeni dil ve yazılı-sözlü metin tahlilleri (discourse analysis) metodları kullanılan detaylı incelemelere tabi tutulmasalar da, Richard C. Martin'in ilk dönem Mutezile kaynakları üzerine yaptığı önemli çalışmanın basılmasını beklemekteyiz. Brinkley Messick'in legal metinler ve ortamlar konusunda yaptığı araştırma, yazı ve muhakeme alanındaki sistemsiz formülasyonların, yeni stratejiler kullanılarak incelendiğini göstermektedir.⁴⁴

Sufizm metinleri üzerine yapılan araştırmalara disiplinler arası yeni metodolojiler tarafından çok az rağbet edilse de, bu alanda çok önemli tarih ve çeviri araştırmaları yapılmaktadır. Annemarie Shimmel'in *Mystical Dimension of Islam* (1975) (*İslam'ın Mistik Boyutu*) adlı kitabı, bu alanda yapılan tarihî ve edebî çalışmaların klasik bir özeti şeklinde yayınlandı. Antropologlar ve tarihçiler, Sufilerin siyasî ve sosyal faaliyetleriyle ilgilenirken, İslâmologlar da Sufi şahsiyetler ve eserleri üzerinde yoğunlaştılar ve klâsik geleneğe ait metinleri çevirerek önemli katkılar sağladılar.

The Paulist Press yayınevinin Batı Ruhiyatı Klâsikleri Dizisinden yayınladığı, İbn Arabî'nin *Bezels of Wisdom* (Hikmet Işıkları) (Çev. R. W. H. Austin, 1980), Hace Abdullah Ensari'nin *Intimate Conversations* (Gönülden Sohbetler) (Çev. Wheeler Thackston) ile birlikte, İbn Ataullah'ın *Book of Wisdom* (Kitab-ı Hikmet) (Çev. Paul Jackson, 1980), Şerefüddin Manerî'nin *The Hundred Letter* (Yüz Mektup) (Çev. Paul Jackson, 1980) ve Nizameddin Evliya'nın *Morals for the Heart* (Kalbe Dair Ahlâkî Düsturlar) (Çev. Bruce Lawrence, 1992) adlı kitapları yayınlamıştır. Hamid Algar'ın Necmeddin Razi'den yaptığı, *The Path of*

(43) "Hikmet Dönemi" kavramını Muhsin Mehdi'nin "Islamic Theology and Philosophy" (İslâmî Teoloji ve Felsefe) makalesinden aldım. *Encyclopedia Britannica*, Vol. 9, Chicago: Buntun, 1983, s. 1022. Bkz. S. H. Nasr, Ed. "Theology, Philosophy, and Spirituality" (Teoloji, Felsefe ve Ruhçuluk), *Islamic Spirituality II*, New York: Crossroads, 1991, ss. 437-8, 18. dipnot (s. 441). Son döneme ait araştırmalar için kısa notlara ve temennilerle ilgili bu makaleye bakılabilir.

(44) "The Mufti, the Text and the World: Legal Interpretation in Yemen" (Müftü, Metin ve Dünya: Yemen'de Hukukî Tesir) 21 Man, 102-19; "Kissing Hands and Knees: Hegemony and Hierarchy in Shari'ah Discourse" (El-Etek Öpme: Şeriatta Sulat ve Hiyerarşi), *Law and Society*, Vol. 22, No. 4 (1988), ss. 657-60. Messick'e ait monografi, *The Calligraphic State: Textual Domination and History and Domination in a Muslim Society* (Kaligrafik Devlet: Kitaba (Metne) Dayalı Hakimiyyet (Yönetim) ve Müslüman bir Toplumda Hâkimiyyet), Berkeley: University of Clifornia Press, 1993 yakın bir zamanda basılmıştır.

God's Bondsman from Origin to Return (1982) (Mebdeden Meâd'a Kadar Tanrı Kullarının Yolu) adındaki çevirisi de önemli bir katkıdır. William Chittick ise büyük Sufilerden konulu ve analitik çeviriler yaparak şu eserleri oluşturmuştur: *Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi* (1983) (Sufi Aşk Yolu: Rumi'nin Ruhçu Öğretileri), *The Sufi Path of Knowledge: Ibn Arabi's Metaphysics of Imagination* (1989) (Sufi Bilgi Yolu: İbn Arabi'nin Muhayyile Metafiziği) ve *Faith and Practice of Islam: Three Thirteenth Century Texts* (1992) (İslâm'da İman ve Amel: Onüçüncü Yüzyıla Ait Üç Sufi Metin).

Sufî metinlerin edebi ve fenomenolojik yaklaşımlarla incelenmesi gelecekte daha çok önem kazanacaktır. Bu eğilimi, Gerhard Bowering tarafından et-Tustarî'nin mistik Kur'ân tefsiri üzerine yapılan, *The Mystical Vision of Existence in Classical Islam* (1980) (Klâsik İslâm'da Mistik Varoluş Düşüncesi) adlı çalışmada ve Carl Ernst'a ait *Words of Ecstasy in Sufism* (1985) (Sufizmde Vecd İfadeleri) adlı kitapta açıkça görebiliriz. Bahsedilen ikinci eser, kısmen Sufi vecd ifadeleri (şathiyat) ile müşahhas bir alan olarak ilgilenmektedir. Michael Sells'in İbn Arabi hakkındaki makaleleri, onun ifade biçimlerinden mistik düşüncesini ortaya çıkaran detaylı bir edebî analiz fonksiyonu icra etmektedir.⁴⁵

Sufizm araştırmaları, mistik ifadenin ve Kur'ânî ifade biçimiyle ilişkisinin anlaşılması ve Sufizmin İslâm'daki rolü üzerine ortaya konulan düşüncelerin araştırılması konularında yeni metotlar geliştirecektir. Meselâ, onyedinci yüzyılda başlayan neo-Sufizm adında bir hareket var mıdır?⁴⁶ Sufizm ne kadar muhafazakârdır?; ve bir Sufi ile bir âlim'in (eğitim görmüş ilim adamı) rolleri arasındaki benzerlikler nelerdir? Barbara Daly Metcalf *Islamic Revival in British India: Deoband 1860-1900* (1985) (İngiliz Hindistanında İslâmî Uyanış: Deoband 1860-1900) adlı araştırmasında, tarih ve biyografi metinlerinden çıkarıldığı ortak roller hakkında çeşitli bilgiler vermektedir.

“Dinler Tarihi” eğitiminin etkisi yeni çalışmalarda görülmekte ve gelenek içindeki bazı temayüller veya konular hakkında araştırmalar yapılmasını sağla-

(45) Meselâ, bkz. Sells'in makaleleri “Ibn Arabi's Garden Among the Flames: A Reevaluation” (İbn Arabi'nin Alevler Arasındaki Bahçesi: Yeni Bir Değerlendirme), *History of Religion* 23 (May 1984), ss. 287-315; “Ibn al-Arabi's Polished Mirror” (İbn Arabi'nin Cilalı Aynası), *Studia Islamica* No. 67 (1988), ss. 121-49; ve “Bewildered Tongue: The Semantics of Mystical Union in Islam” (Şaşırın Dil: İslâm'da Mistik Birliğin Semantiği), *Mystical Union and Monotheistic Faith* (Mistik Birlik ve Monoteist Akide), Ed. Bernard McGinn ve Mosh Idel, New York: MacMillan, 1989, ss. 87-124.

(46) Bu konu üzerine yapılmış bir araştırma için, bkz. R.S. O'Fahey, *Enigmatic Saint: Ahmad Ibn Idris and Idrisi Tradition* (Esrarlı Veli: Ahmed İbn İdrisî ve İdrisî Tarikatı), Evanston: Northwestern University Press, 1990, ss. 1-9.

maktadır. Örnekler şunlardır: Mahmud Eyüp *Redemptive Suffering in Islam* (1978) (İslam'da Kurtarıcı İzdırıp); Abdülaziz Sachedina, *Islamic Messianism* (1982) (İslâmî Mesihçilik); Peter Awn, *Saton's Tragedy and Redemption: Iblis in Sufi Psychology* (1983) (Şeytanın Trajedisi ve Kurtuluş: Sufi Psikolojide İblis) ve Yvonney Haddad, *Contemporary Islam and Challenge of History* (1982) (Tarihin Meydan Okuyuşu ve Çağdaş İslâm).

Şia hakkındaki araştırmalar; geçtiğimiz on yıl zarfında dinler tarihi, kültür ve siyaset araştırmaları yönünden büyük bir ilgiye mazhar oldu. Abdülaziz Sachedina ve Mahmud Eyyüb'ün yaptığı ve yukarıda zikrettiğimiz konulu araştırmalar ve makalelerin yanında, S. Hüseyin M. Cezri (1979), Tabatabai ve son olarak Mumin'in yaptığı mütalaalar ilk defa bu dönemde görülmeye başlandı.⁴⁷ Özellikle devrimin hemen ardından yapılan sayısız siyasî ve kültürel araştırmalar, günümüz İran'ındaki Şia geleneği hakkında daha çok bilgiye sahip olunmasını sağlamıştır. Ali Şeriati, Ayetullah Humeyni ve Ayetullah Mutahhari'nin eserleri, Sünni geleneğin çağımıza ait bütün eserlerinden daha hızlı bir şekilde tercüme edildi. Şiizm hakkında daha önce yapılmış araştırmalar Şianın anlaşılması zor, mistik ve felsefi yönleri üzerinde yoğunlaşıyordu.⁴⁸ Fakat şu anda elimizde siyaset teorisi, kurumlar, toplumsal dindarlık ve çağdaş hareketler konularında bir yığın malzeme bulunmaktadır. Şiizm araştırmalarında büyüyen bir eğilim sayesinde gelecekte Şia mezhepçiliği,⁴⁹ İran dışındaki ortamlardaki Şiizm⁵⁰ ve teoloji ve hukuk

-
- (47) Moojan Momen, *An Introduction To Shi'i Islam: The History and Doctrines of Twelver Shiism* (Şiî İslâm'a Giriş: Oniki İmamcı Şianın Tarihi ve İlkeleri), Yale: 1985; Syed H. Jayri *Origins and Early Development in Shia Islam* (Şia İslâm Düşüncesinin Kökleri ve İlk Dönem Gelişimi), New York: Longman, 1979; Muhammed Tabatabai, *Shiite Islam* (Şii İslâm), Çev. S. H. Nasr, New York: Longman, 1979.
- (48) Örneğin Henry Corbin'in araştırması Charles J. Adams tarafından gözden geçirilmiştir. "Henry Corbin'in Yorumları," *Approaches To Islam* (İslâm'a Yaklaşımlar), Ed. R.C. Martin, ss. 129-50.
- (49) Matti Moose, *Extremist Shiites: The Ghulat Sect* (Aşırı Şiiiler: Gulat Fırkası), Syracuse: Syracuse University Press, 1988; Azim Nenci, *The Nizari Ismailis in the Indo-Pakistan Subcontinent* (Hint-Pakistan Altkitasında Nizari İsmaililer), Delmar, NY: Caravan, 1978; Ferhat Defteri, *The Ismailis: Their History and Development* (İsmaililer: Tarihleri ve Gelişimleri), Cambridge: Cambridge University Press, 1990. Wilfred Madelung'un topladığı makaleler, Şia ve İsmailiye üzerine yapılmış titiz araştırmaların bir ürünüdür, *Religious Schools and Sects in Medieval Islam* (Ortaçağ İslâm Düşüncesinde Dinî Ekoller ve Fırkalar), London: Variorum Reprints, 1985.
- (50) Meselâ, Juan Cole'ün *Imami Shiism from Iran to North India 1722-1856: State, Society and Clerical Ideology in Amadh* (İran'dan Kuzey Hindistan'a İmamiye Şiası 1722-1856: Avaz'da Devlet, Toplum ve Rûhânîlerin İdeolojisi), Berkeley: University of California Press, 1984; ve Messick'in *Calligraphic State* (Kaligrafik Devlet) adlı kitaplar Yemen'deki Zeydiye Şiasını ele almaktadır.

alanındaki geleneksel Şia kültürü⁵¹ üzerinde detaylı araştırmalar yapılacak ve yeni eserler vücuda getirilecektir.

İslâm'ı günümüzdeki kitlesel uyanışta çok önemli bir konuma yükselten siyasî gelişmeler, insan hareketleri geleneğinin diriliş, uyanış ve çeşitli siyasî ifade biçimleri olarak yansımalarını inceleyen bilimsel eserlerde ele alınmaktadır. Bazı olaylarda İslâmî ya da dinî yön gerçek dışı bir şekilde ele alınsa da, yeni hareket ve gelişmelerin dinî yönünün anlaşılmasında çok değerli katkılarda bulunan bilimsel araştırmalar da yapılmıştır. Daha geniş bir siyasî perspektifle bu eserlerin incelenmesi elinizdeki makalenin sınırlarını aşsa da, dinler tarihi bakış açısıyla yapılmış çalışmalardan en önemli ikisi şunlardır: Üç Batılı dinde Modernliğe bir tepki olarak ortaya çıkan "fundamentalizm" olgusunu inceleyen Bruce Lawrence'in *Defenders of God* (1990) (Tanrı'nın Savunucuları) kitabı ile John L. Esposito'nun *The Islamic Threat: Myth or Reality* (1992) (İslâmî Tehdit: Hayal mi Gerçek mi?) kitabı.

İslâmî araştırmaların lisans programlarına girmesiyle ortaya çıkan materyal ihtiyacı da yeni gelişmelere yol açmıştır. İslâm'ın küçük gelenek ve bireyci yönleriyle uyum halindeki yeni yaklaşım, dinler tarihi perspektifiyle yazılmış ve dinsel törenlerle pratiği ciddi olarak ele alan, İslâm hakkındaki ilk ders kitabında somutlaşmaktadır. Bu kitap, Frederick M. Denny'nin *Introduction to Islam* (1985) (İslam'a Giriş) adlı eseridir. İslâmî uygulamalar hakkında Denny ve Sachedina'nın hazırladığı slayt seti, "ferdî uygulamayı veya yaşanan İslamı" bir araştır-

-
- (51) Meselâ, Sachedina'nın *The Just Ruler in Shi'ite Islam: The Comprehensive Authority of the Jurist in Imamite Jurisprudence* (Şii İslâm'da Âdil İmam: İmamiye Fıkında Fakih'in Velâyet-i Âmmesi), Oxford: Oxford University Press, 1988; ve Said Amid Arjomand'ın eserleri, *Authority and Political Culture in Shi'ism* (Şia'da Otorite ve Siyasî Kültür), New York: SUNY Press, 1988; *The Shadow of God and the Hidden Imam* (Tanrının Gölgesi ve Gaib İmam), Chicago: University of Chicago Press, 1984; ve *The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran* (Tac Yerine Sarık: İran'da İslâm Devrimi), Oxford: Oxford University Press, 1988. Ayrıca bkz., Juan Cole ve Nikki Koddie, Ed. *Shi'ism and Social Protest* (Şia ve Sosyal Protesto), Syracuse: Syracuse University Press, 1989; ve Hamid Dabashi'nin üç kitabı: *Shi'ism: Doctrine, Thought, and Spirituality* (Şia: Doctrin, Düşünüce ve Rûhâniyet), New York: SUNY, 1988; *Expectations of the Millenium: Shi'ism in History* (Bin Yıllık Beklentiler: Tarihte Şiilik), New York: SUNY, 1989; ve *Authority in Islam* (İslâm'da Otorite), New Brunswick, NJ: Transaction, 1989.
- (52) Nasr'ın kaleme aldığı ve geleneksel bakış açısını yansıtan eserlerin gözden geçirilmesi elinizdeki makalenin sınırlarını aşar. *Islamic Spirituality* (İslâmî Rûhâniyet) üzerine kaleme aldığı ve Crossroads Press tarafından 'Dünya Ruhیات Klâsikleri Dizisi' içinde basılan iki kitabını örnek verebiliriz. Bu serinin amacı, okuyucuyu dünya dinlerinin sahip olduğu "otantik" ruhçuluk hakkında bilgilendirmektir. Nasr bu işi, öncelikle Sufizm ve onun düşünsel ve kültürel yansımaları aracılığıyla yapmaktadır.

ma konusu olarak kabul eden bu yeni eğilimi doğrulamaktadır. Bu sette Amerika, Mekke, Kahire ve Endonezya'da cami ve evlerde düzenlenen İslami törenlerle ilgili slaytların bulunması göstermektedir ki, bu eğilim İslâm'ın farklı kültürel ortamlarda bulunabileceğini kabul etmektedir.

Bütün bunlara ek olarak, Müslüman bilim adamları arasında, sağlıklı bir İslâm anlayışı ortaya çıkarma, tasvir etme ve nihai olarak da kurumlaştırma eğilimi gözlenmektedir. Bu eğilimi taşıyan belli başlı guruplar Seyyid Hüseyin Nasr,⁵² Nakib el-Attas ve Seyyid Ali Eşref⁵³ gibi geleneksel, Sufizme sempati duyan araştırmalar; daha teknokratik bir bilim adamı gurubu;⁵⁴ ve I. R. Faruki⁵⁵ gibi muhafazakâr olanlardır. Batı'da mevcut çağdaş İslâm düşüncesi bünyesindeki bu eğilimler, Amerika'da bilimsel araştırmalar yönünden henüz büyük bir ilgi toplayabilmiş değildir. Haddad'ın (Ed.) *Muslims of Amerika* (1991) (Amerikalı Müslümanlar) kitabında el-Faruki, Rahman ve Nasr'ın düşünceleriyle ilgili bölümler bulunması bir istisnadır. Buna karşın Ekber Ahmed'in *Postmodernism and Islam* (1992) (Postmodernizm ve İslâm) adlı kitabında yapılan tartışmalar, İslâmî fikir çevrelerinin akademik ve edebi yönden İngiltere'de daha canlı olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, bu makalede sözedilen İslâmî araştırmaların bugünkü durumunu özetlemek ve bazı noktaları tekrar vurgulamak istiyorum.

Belirtilmesi gerekenlerden ilki, özellikle İslâmî araştırmalar alanında hissedilen, belirli bazı "dini" konularda yapılmış araştırmaları tanımlama zorluğudur. Bu durum kısmen, İslâmî geleneğin kendine özgü kapsayıcılığından kaynaklanmaktadır. Ayrıca bu duruma son on yılda ortaya çıkan metin araştırmalarının "saf dinî konuların" araştırılmasını mümkün hale getireceği inancı da neden olmuştur. Bu vesileyle metinlere ve bunları oluşturan dış şartlara yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir.

Özetle, "İslâm," araştırmaların merkezini teşkil ettiği ve odak noktası olarak "Müslüman" a kayılmadığı müddetçe, hiç olmazsa geleneğin bu yönü daha geniş değerlendirilebilir. "Müslüman" bireyin değerlendirilmesi ise şu mânâları taşı-

-
- (53) Nasr'ın eserlerinin çoğunda ve "Islamic Education Series" (İslami Eğitim Serisi)ndeki kitaplarda görüldüğü gibi (Cidde, 1979). Ayrıca, bkz el-Attas ve S.A. Eşref tarafından yazılan makaleler ve *Muslim Education Quarterly* Dergisi.
- (54) Meselâ, Ziyauddin Serdar'ın ve diğer ilgilenenlerin şu an çıkmayan *Afkar Inquiry* dergisinde bulunan yazıları.
- (55) Farukî ve takipçileri "Bilginin İslâmîleştirilmesi Hareketi"nin başka bir dalını oluştururlar. Uluslararası İslâmî Düşünce Enstitüsü (IIIT) de bu çerçeveye dahildir. Bkz, *Islamization of Knowledge* broşürü (Herndon, VA: International Institute of Islamic Thought, 1982). [*Bilginin İslâmîleştirilmesi*, Çev. Fehmi Kuru, Risale Yayınları, İstanbul 1985].

maktadır:

a) Sadece kurumlar veresmi okullar yoluyla bilgi aktarımında değil, gelenek içinde normatif kavramlar kullanılması ve tanımlanmasında da sözkonusu olan tarihi değişim üzerinde daha çok durulması;

b) Uygulama bakımından “yaşanan” İslâm'a, belli bir çevreye ait metinlere (yani nakledilmiş Kur'ân araştırmaları), yerel şartlara,⁵⁶ ve (Kur'ân'ın) kendi ifadelerine daha çok ilgi duyulması ve İslâmologların sosyal bilimcilerle daha çok ilişki içine girmesi;

c) Bütün beşerî disiplinler arası bir hareketin parçası olarak, metin analizine yönelik eklektik, çok disiplinli yaklaşımları birleştirmek için metodolojinin genişletilmesi; ve

d) İslâm ve cinsiyet meselesi üzerinde daha karmaşık ve ayrıntılı araştırmalar yapılması. Bu da sırasıyla, din ve İslâm geleneğinde kadınların rolü konularının eğitim çevrelerinde öğretim ve araştırma tarzlarını etkileyecektir. Fatıma Mernissi, Fedwa Malti-Douglas ve Leyla Ahmed tarafından dinî, edebî ve tarihî metinler üzerinde yapılan feminist çalışmalar bunu göstermektedir.⁵⁷ Disiplin dışında, kamuoyu ve akademik çevrelerin ilgisini toplamasının yanında, bu konu, çağdaş edebiyat ve edebî teorilerin İslâm araştırmalarıyla kesiştiği noktayı temsil etmektedir.

Sonuç olarak, İslâmî araştırmalar daha alt düzey din eğitimi programlarında kaldığı sürece, büyüme devam etse de yavaş olacaktır. Ama olumlu bir gelişme olarak, Amerikan Din Akademisi, Amerikan Doğu Cemiyeti, İslâm Toplulukları Araştırma Konseyi ve diğer topluluklar bünyesinde dinler tarihine ilgi duyan çok sayıda İslamolog organize olmaktadır. İslâm dinî geleneği ve alan araştırmaları bünyesinde yapılan araştırmalarda sosyal bilimlerin vurgulanması, filolojik ve kültürel araştırmalarda ise tasvirici bir yaklaşım sergilenmesi gerilime yol açmıştır. Bu gerilim, yorum yapılırken çok disiplinli yaklaşımların ortaklaşa kullanılması sonucu ortadan kaldırılmıştır.

(56) Meselâ, Juan R. Campo, *The Other Sides of Paradise: Explorations in the Religious Meaning of Domestic Space in Islam* (Cennetin Diğer Tarafları: İslam'da Yerel Bölgenin Dini Anlamı Üzerine Araştırmalar) (Columbia: University of South Carolina Press, 1991).

(57) Fatıma Mernissi, *Women and Islam: An Historical and Theological Survey* (İslam ve Kadın: Tarihi ve Teolojik Bir Araştırma) (Oxford: Blackwell, 1991); Fedwa Malti-Douglas, *Woman's Body, Woman's Word: Gender and Discourse in Arabo-Islamic Writing* (Kadının Bedeni, Kadının Sözü: Arap-İslâm Edebiyatında Cinsiyet ve İfade) (Princeton: Princeton University Press, 1991); Leyla Ahmed, *Women and Gender in Islam* (İslam'da Cinsiyet ve Kadın) (New Haven: Yale University Press, 1992).

KAYNAKLAR

- Ahmed, Ekber S. *Postmodernism and Islam* (Postmodernizm ve İslam). London: Routledge, 1992.
- Azmi, Aziz *Arabic Thought and Islamic Societies* (Arap Düşüncesi ve İslâm Toplulukları) London: Croom Helm, 1986.
- Ansari, Khwaja Abdullah. *Intimate Conversations*, Çev. Wheeler Thackston; ve İbn Atullah'ın *The Book of Wisdom* (Kitab-ı Hikmet) Çev. Victor Danner. New York: Paulis Press, 1978.
- Awn, Peter. *Satan's Tragedy and Redemption: Iblis in Sufi Psychology* (Şeytanın Trajedisi ve Kurtuluş: Sufi Psikolojide İblis) Leiden: Brill, 1983.
- Ayoub, Mahmoud. *Redemptive Suffering in Islam* (İslâm'da Kurtarıcı İzdırıp). The Hague: Mouton, 1978.
- _____. *The Qur'an and Its Interpreters* (Kur'ân ve Müfessirleri). I. ve II. ciltler. Albany: State University of New York, 1984, 1992.
- Beeston, A.F.L. *Arabic Literature to the End of the Umayyad Period* (Emevi Dönemine Sonuna Doğru Arap Edebiyatı). Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Bowering, Gerhard. *The Mystical Vision of Existence in Classical Islam* (Klasik İslâm'da Mistik Varoluş Düşüncesi). Berlin: DeGruyer, 1980.
- Buhari *Sahih al Bukhari* (Sahih-i Buhari). Çev. Muhammed Muhsin Han, 9 Cilt. Lahore: Kazi, 1979.
- Bulliet, Richard C. *The Patricians of Nishapur* (Nişaburun Soyluları). Cambridge, MA: Harvard University Press, 1972.
- _____. *Conversion to Islam in the Medieval Period* (Ortaçağ Döneminde Müslümanlaşma). Cambridge, MA: Harvard University Press, 1979.
- Butterworth, Charles E. "The State of Arabic Philosophy Today" (Arap Felsefesinin Bugünkü Durumu). *Middle East Studies Association Bulletin*, Vol. 17, No. 1 (1983), ss. 8-24; No. 2 (1983), ss. 161-177.
- Chittick, William. *The Sufi Path of Love: The Spiritual Teachings of Rumi* (Sufi Aşk Yolu: Rumi'nin Ruhçu Öğretileri). Albany SUNY Press, 1983.
- _____. *The Sufi Path of Knowledge: Ibn Arabi's Metaphysics of Imagination* (Sufi Bilgi Yolu: İbn Arabi'nin Muhayyile Metafiziği). Albany. SUNY Press, 1989.
- _____. *Faith and Practice of Islam: Three Thirteenth Century Sufi Texts* (İslâm'da İman ve Amel: Onüçüncü Yüzyıla Ait Üç Sufi Metin). Albany. SUNY Press, 1992.
- Cook, Michael. *Early Muslim Dogma* (İlk Dönem İslâm Akaidi). Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Cook, Michael ve Patricia Crone, *Hagarism*. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
- Denny, Fred M. *An Introduction to Islam* (İslâm'a Giriş). New York: Macmillan, 1985.
- Denny, Fred M. ve Abdülaziz Sachedina. *Islamic Ritual Practices: A Slide Set and Te-*

- acher's Guide* (İslâmî Dinî Törenler: Bir Slayt Seti ve Öğretmen Rehberi). New York: American Council of Learned Societies, 1983
- Dwyer, Kevin. *Arab Voices: The Human Rights Debate in the Middle East* (Arap Görüşleri: Orta Doğu'da İnsan Hakları Tartışmaları). Berkeley: University of California Press, 1991.
- Eaton, Richard. *Sufis of Bijapur*. (Bicapurlu Sufiler). Princeton: Princeton University Press, 1978.
- Eccles, Chriss. *Egypt, Islam and Social Change* (Mısır, İslâm ve Sosyal Değişim). Berlin: K. Schwarz, 1983.
- Ernst, Carl. *Word of Ecstasy in Sufizm* (Sufizmde Vecd İfadeleri). Albany: SUNY, 1985.
- Esposito, John. *Voices of Resurgent Islam* (Güçlenen İslâm'ın Yankıları). New York: Oxford University Press, 1983.
- _____. *The Islamic Threat: Myth or Reality* (İslâmî Tehdit: Hayal mi Gerçek mi?). Oxford: Oxford University Press, 1992.
- Esposito, John L. ve John J. Donahue. *Islam in Transition: Muslim Perspectives* (Değişen İslâm: İslâmî Perspektifler). New York: Oxford University Press, 1982.
- Ewing, Katherine P. *Shariat and Ambiguity in South Asian Islam* (Güney Asya İslâm Düşüncesinde Şariat ve Belirsizlik). Berkeley: University of California Press, 1988.
- Fischer, Michael. *Iran From Religious Dispute to Revolution* (Dinî Mücadeleden Devrim İran). Cambridge MA: Harvard Üniversitesi Press, 1980.
- Fischer, Michael ve Mehdi Abedi, *Debating Muslims* (Tartışan Müslümanlar). Madison: University of Wisconsin, 1990.
- Gatje, Helmut. *The Qur'an and Its Exegesis* (Kur'ân ve Tefsiri). Çev. A. T. Welch. Berkeley: University of California Press, 1976.
- Geertz, Clifford. *Islam Observed: Religious Developments in Morocco and Indonesia* (Gözlenen İslâm: Fas ve Endonezya'da Dinî Gelişmeler). New Haven: Yale, 1968.
- Gellner, Ernest. *Postmodernism, Reason and Religion* (Postmodernizm, Akıl ve Din). London: Routledge, 1992.
- Graham, William. *Divine Word and Prophetic Word in Early Islam* (İslâm'ın İlk Döneminde İlahi Kelâm ve Nebvî Kelâm). The Hague: Mouton, 1977.
- _____. *Beyond the Written Word: Oral Aspects of Scripture in the History of Religions* (Yazılı İfadelerin Ötesi: Dinler Tarihi Açısından Kutsal Kitabın Şifahî Yönleri). Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Haddad, Yvonne Y. *Contemporary Islam and the Challenge of History* (Tarihin Meydan Okuyuşu ve Çağdaş İslâm). Albany: SUNY, 1982.
- _____. Ed. *Muslims of America* (Amerikalı Müslümanlar). Oxford: Oxford University Press, 1991.

- Hodgson, Marshall S. *The Venture of Islam* (İslâm'ın Serüveni). Chicago: University of Chicago, 1974.
- Hourani, George. *Reason and Tradition in Islamic Ethics* (İslâm Ahlâkiyatında Akıl ve Gelenek). Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Hovannisian, Richard G. *Ethics in Islam* (İslâm'da Ahlâk İlmi). 9. Giorgio Della Vida Konferansı, Malibu, CA: Undena: 1985.
- Ibn Arabi. *Bezels of Wisdom* (Hikmet Işıkları). Çev. R.W. H. Austin. New York: Raulist Press, 1980.
- Juynball, G.H. A. *Muslim Tradition* (İslâmî Gelenek). Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Kassis, Hanna. *Concordance to the Qur'an* (Kur'ân Konkordansı). Berkeley: University of California Press, 1983.
- Lawrence, Bruce. *Defenders of God* (Tanrının Savunucuları). New York: MacMillan, 1990.
- Lelyveld, David *Aligarh's First Generation* (Aligarh'ın İlk Nesli). Princeton: Princeton University Press, 1978.
- Litte, David, John Kelsay ve Abdülaziz Sachedina. *Human Rights and the Conflict of Cultures* (İnsan Hakları ve Kültürleri Çatışması). Columbia: University of South Carolina Press, 1988.
- Maneri, Şerefüddin *The Hundred Letters* (Yüz Mektup). Çev. Paul Jackson. New York: Paulist Press, 1980.
- Marmura, Michael E. *Islamic Theology and Philosophy in Honor of George F. Hourani* (George F. Hourani Anısına İslâm Teolojisi ve Felsefesi). Albany, NY: SUNY Press, 1984.
- Martin, Richard C. *Approaches to Islam in Religious Studies* (Din Araştırmalarında İslâm'a Yaklaşımlar). Tempe: University of Arizona, 1985.
- Metcalf, Barbara Daly. *Islamic Revival in British India: Deoband 1860-1900* (İngiliz Hindistanında İslâmî Uyanış: Deoband 1860-1900). Princeton: Princeton University Press, 1985.
- . Ed. *Moral Conduct and Authority: The Place of Adab in South Asian Islam* (Ahlaki Davranış ve Otorite: Güney Asya İslâm Düşüncesinde Edebin Yeri). Berkeley: University of California Press, 1984.
- Morewedge, Perviz. *Islamic Philosophical Theology* (İslâm Felsefî Teolojisi). Albany: SUNY Press, 1979.
- . *Islamic Philosophy and Mysticism* (İslâm Felsefesi ve Mistisizm). Delmar, NY: Caravan Books, 1981.
- Mottahedeh, Roy. *The Mantle of the Prophet: Religions and Politics in Iran* (Peygamberin Âbası: İran'da Din ve Siyaset). New York: Simon and Schuster, 1985.
- Netton, Ian R. *Allah Transcendent: Studies in the Structure and Semiotics of Islamic Philosophy, Theology and Cosmology* (Yüce Allah: İslâm Felsefesi, Teolojisi ve

- Kozmolojisinin Yapısı ve Semiotiği Üzerine Çalışmalar). London, 1989
- Newby, Godon. *The Making of the Last Prophet: A Reconstruction of the Earliest Biography of Muhammad* (Son Peygamberin Hususiyetleri: Muhammed'in İlk Biyografisinin Yeniden Tesisi). Columbia: University of South Carolina, 1989
- Nizamaddin Auliya. *Morals for the Heart* (Kalp için Ahlakî Düsturlar). Çev. Bruce Lawrence. New York: Paulist Press, 1992.
- Ormsby, William. *Islamic Theodicy* (İslâmî Teodisite) Princeton: Princeton University Press, 1984.
- Petry, Carl. *The Civilian Elite of Cairo in the Later Middle Ages* (Ortaçağın Son Dönemlerinde Kahireli Sivil Seçkinler) Princeton: Princeton University Press, 1981.
- Rahman, Fazlur. *Major Themes of the Qur'an* (Ana Konularıyla Kur'ân). Minneapolis: Bibliotheca Islamica, 1980.
- . *Islam and Modernity: The Transformation of an Intellectual Tradition*. (İslâm ve Çağdaşlık: Bir Entellektüel Geleneğin Değişimi). Chicago: University of Chicago Press, 1982.
- Razi, Najmuddin. *The Path of God's Bondsmen from Origin to Return* (Mebdeden Meâd'a Kadar Tanrı Kullarının Yolu). Çev. Hamid Algar. Delmar, NY: Caravan, 1982.
- Sabbah, Fatna. *Women in the Muslim Unconscious* (Müslüman Bilinçaltında Kadınlar). New York: Pergamon, 1984.
- Sachedina, Abdülaziz. *Islamic Messianism* (İslâmî Mesihçilik). Albany: SUNY, 1981.
- Said, Edward. *Orientalism*. New York: Pantheon, 1978.
- Schimmel, Annemarie. *Mystical Dimension of Islam* (İslâm'ın Mistik Yönü). Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1975.
- Smith, Jane I. ve Yvonne Y. Haddad. *Islamic Understanding of Death and Resurrection* (İslâm'ın Ölüm ve Kıyamet Anlayışı). Albany: SUNY: Press, 1981.
- Taberi. *The Commentary of the Quran* (Kur'ân Tefsiri). Vol. I, çev. J. Cooper. Oxford: Oxford University Press, 1987.
- Wansbrough, John. *Quranic Studies* (Kur'ân Araştırmaları). Oxford: Oxford University Press, 1987.
- Weiss, Bernard. *The Search for God's Law: Islamic Jurisprudence in the Writings of Sayf al-Din al-Amidi* (Tanrının Kanununu Arama: Seyfeddin el-Amidi'nin Yazılarında İslâm Fıkhı), Salt Lake City Utah: University of Utah, 1992.

Marcia K. Hermansen
San Diego Devlet Üniversitesi,
Din Araştırmaları Bölümü
San Diego, California

Çeviren: Halim Sırçancı